

Monika Płatek

**Systemy penitencjarne
państw skandynawskich**

Monika Płatek

**Systemy penitencjarne
państw skandynawskich**

Recenzenci
Michał Porowski
Genowefa Rejman

Redaktor prowadzący
Maria Romanow-Broniarek

Redaktor
Barbara Łabęcka

Redakcja techniczna
Zofia Kosińska

Indeks
Anna Matysiak

Korekta
Krystyna Cholewa

Skład i łamanie
Marcin Szcześniak

Publikacja dofinansowana ze środków Badań Własnych UW
oraz przez Wydział Prawa i Administracji UW

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2007

ISBN 978-83-235-0252-4

ISBN 978-83-235-1896-9 PDF

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 55-31-333;

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/księgarnia>

Wydanie I

Spis treści

Podziękowania	13
Wykaz skrótów	15
Rozdział 1. Systemy penitencjarne państw skandynawskich	
– wprowadzenie	17
1.1. Nie tylko żart	17
1.2. Przedmiot pracy	18
1.3. Metoda	20
1.4. Państwa skandynawskie – ogólne dane	26
1.5. Polityka kryminalna, polityka karna i polityka penitencjarna	28
1.6. Przepępczość i reakcja na nią w Skandynawii	31
1.7. Struktura pracy	37
Rozdział 2. Instytucje symbolizujące skandynawską wspólnotę i współpracę w zakresie polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej	41
2.1. Kraje skandynawskie – idea panskandynawizmu	41
2.2. Rada Nordycka	42
2.3. Nordycka Komisja Prawa Karnego	43
2.4. Skandynawska Rada Badań Kryminologicznych	48
2.5. Skandynawskie periodyki prawa karnego, penitencjarnego i kryminologii ...	48
2.6. Skandynawskie Rady Zapobiegania Przepępczości	50
2.7. Doktryna państwa dobrobytu a skandynawska polityka karna	52
2.7.1. Kolektywizm <i>versus</i> indywidualizm	54
2.7.2. Represyjność <i>versus</i> łagodność	55
2.8. Instytucja kary a przestrzeganie prawa w państwie dobrobytu	57
2.8.1. Kontrola zachowań w państwie dobrobytu – ujęcie krytyczne	60
2.8.2. Przyczyny redukcji przemocy w skandynawskich państwach <i>welfare state</i>	63
2.9. Wpływ globalizacji na skandynawskie polityki karne	65
2.10. Podsumowanie	71

Rozdział 3. Polityka kryminalna państw skandynawskich	75
3.1. Wprowadzenie	75
3.2. Pojęcie przestępstwa i kary w kodeksach karnych Szwecji, Danii, Norwegii i Finlandii	77
3.2.1. Szwecja	77
3.2.2. Dania	94
3.2.3. Norwegia	106
3.2.4. Finlandia	116
3.3. Prawo karne jako <i>ultima ratio</i> . Dekryminalizacja i kryminalizacja zachowań w Skandynawii	131
3.4. Skandynawskie debaty wokół zadań i istoty polityki kryminalnej – podsumowanie	135
Rozdział 4. Skandynawska polityka karna	139
4.1. Skandynawskie ujęcie polityki karnej	139
4.1.1. Identyfikacja przestępstwa	141
4.1.2. Strażnicy porządku prawnego	144
4.2. Cele i zadania polityki karnej w Skandynawii	152
4.2.1. Przestępcy to my	153
4.3. Kryteria skuteczności polityki karnej	156
4.3.1. Polityka karna wobec nowych wyzwań	158
4.3.2. Miary niepowodzenia polityki karnej	161
4.4. Znaczenie prewencji generalnej w skandynawskim modelu polityki karnej	162
4.4.1. Prewencja generalna – zobowiązanie władzy do roztropnego działania	165
4.5. Podsumowanie	169
Rozdział 5. Przestępczość i przestępstwa w Skandynawii	176
5.1. Statystyka przestępczości w Skandynawii na tle porównawczym	176
5.2. Miejsce kary pozbawienia wolności wśród stosowanych sankcji	198
5.3. Statystyczny obraz skandynawskiego więźnia	203
Rozdział 6. Polityka penitencjarna państw skandynawskich – ewolucja zadań i celów kary pozbawienia wolności	208
6.1. Polityka penitencjarna państw skandynawskich – wprowadzenie	208
6.2. Więzienie – soczewka procesów społecznych: władza, empatia i resocjalizacja	210
6.2.1. Więzienie jako instrument sprawowania władzy	210
6.2.2. Więzienie jako wyraz społecznej solidarności i empatii	215
6.2.3. Więzienie jako instrument cywilizowania stosunków społecznych	218
6.2.4. Spór o pierwotny cel kary – korzyści materialne czy poprawa sprawcy	222
6.3. Ewolucja zadań kary pozbawienia wolności	227
6.3.1. Retrybucja	227
6.3.2. Terapia i resocjalizacja	229
6.3.3. Sprawiedliwa odpłata – <i>just desert</i>	232

6.3.4. Rezygnacja z kar nieoznaczonych i przymusu poprawy	233
6.3.5. Warunki powstania i efekty uwięzienia oraz sposoby przeciwdziałania im	236
6.3.6. W kierunku normalizacji	242
6.3.7. Normalizacja wykonania kary pozbawienia wolności	249

Rozdział 7. Historyczno-obyczajowe determinanty polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej w Skandynawii

7.1. Źródła specyfiki skandynawskiego systemu penitencjarnego	260
7.2. Polityczny kontekst skandynawskich systemów penitencjarnych	261
7.2.1. Początki więziennictwa	261
7.2.2. Historyczne źródła równości i sprawiedliwości społecznej w Skandynawii	275
7.2.3. Służebna funkcja prawa	282
7.3. Obyczajowy (społeczno-kulturowy) aspekt rozwoju skandynawskich systemów penitencjarnych	285
7.3.1. Protestantyzm	286
7.3.2. Edukacja	289
7.3.3. Administracja państwowa	293
7.4. Prawno-akcjologiczny aspekt rozwoju skandynawskich systemów penitencjarnych	298
7.5. Podsumowanie	306

Rozdział 8. Szwedzki system penitencjarny

8.1. Szwecja – penitencjarna Mekka	309
8.2. Misja szwedzkiej służby penitencjarnej	314
8.3. Zakłady karne w Szwecji. Więzienia i więźniowie	315
8.3.1. Od „wyludnić więzienia” do „wychodzi lepszy”	318
8.4. Organizacja systemu korekcyjnego w Szwecji	320
8.5. Ustawowa regulacja wykonania kary więzienia w Szwecji	322
8.5.1. Nieizolacyjne formy przeciwdziałania szkodliwości kar izolacyjnych	323
8.5.2. Instytucjonalne metody eliminacji szkodliwych efektów uwięzienia w systemie penitencjarnym	326
8.6. Przykłady konkretnych rozwiązań penitencjarnych – elektroniczny monitoring. Wirtualne więzienie przyszłości	331
8.7. Podsumowanie	334

Rozdział 9. Duński system penitencjarny

9.1. Dania – elastyczność i szacunek dla prawa	335
9.2. Misja duńskiej służby penitencjarnej	338
9.3. Ustawowe zasady wykonania kary pozbawienia wolności w Danii	340
9.4. Organizacja i zadania duńskiej Służby Więziennictwa i Probacji	352
9.5. Duńskie zakłady karne	354
9.6. Przykłady konkretnych rozwiązań penitencjarnych w Danii	357
9.6.1. Otwarte zakłady karne w Danii	357

9.6.2. Herstedvester – zamknięty zakład karny	360
9.6.3. Ringe – zamknięty zakład karny	372
9.7. Podsumowanie	376
Rozdział 10. Norweski system penitencjarny	378
10.1. Norwegia – penitencjarna zmiana warty	378
10.2. Misja norweskiej służby penitencjarnej	379
10.3. Rozwój instytucji izolacyjnych w Norwegii	382
10.4. Ustawowa regulacja wykonania kary pozbawienia wolności w Norwegii ..	384
10.5. Organizacja i zadania norweskiej Służby Więziennictwa i Probacji	389
10.6. Norweska statystyka więzienna	392
10.7. Norweskie zakłady karne	394
10.8. Przykłady konkretnych rozwiązań programów penitencjarnych	396
10.8.1. Ullersmo – zamknięty zakład karny	396
10.8.2. Kroksrud – otwarty zakład karny i kwestia narkotyków	398
10.9. Podsumowanie	399
Rozdział 11. Fiński system penitencjarny	401
11.1. Finlandia – miejsce na skali przemian	401
11.2. Rozwój instytucji izolacyjnych w Finlandii. Brzemie historii – wpływ szwedzkiej i rosyjskiej zależności na fińską politykę karną	407
11.2.1. Deportacje na Syberię w fińskim systemie karnym	409
11.2.2. Przyczyny stosunkowej surowości fińskich kar	413
11.3. Zakłady karne w Finlandii. Więzienia i więźniowie	415
11.4. Organizacja i zadania fińskiej Służby Więziennictwa i Probacji	420
11.5. Misja fińskiej Służby Więziennictwa i Probacji	425
11.6. Ustawowe zasady wykonania kary pozbawienia wolności w Finlandii ..	426
11.7. Przykłady konkretnych rozwiązań penitencjarnych w Finlandii	431
11.7.1. Więzienie zamknięte Hämeenlinna, oddział zewnętrzny Vanaja i obóz pracy Ojoinen	432
11.8. Podsumowanie	437
Rozdział 12. Skandynawska lekcja	440
12.1. Penitencjarny system skandynawski – jedność czy wielość systemów ..	440
12.2. Fenomen skandynawskiej stosunkowej łagodności systemu penitencjar- nego	442
12.3. Źródła stabilności systemu	444
12.4. Zmiany w populacji więziennej w państwach skandynawskich od poło- wy lat dziewięćdziesiątych XX wieku	450
12.5. Skandynawskie przesłanie	454
Bibliografia	461
Summary	485
Indeksy	490

Contents

Acknowledgements	13
List of Abbreviations	15
Chapter 1. The Penitentiary System of Scandinavian Countries – An Introduction	17
1.1. Not Just a Joke	17
1.2. The Nature of this Book	18
1.3. Methodology	20
1.4. Scandinavian Countries – Basic Data	26
1.5. Definitions of Legal, Criminal and Penitentiary Policy	28
1.6. Crime and Reaction to Crime in Scandinavia	31
1.7. The Book’s Structure	37
Chapter 2. Institutions Symbolizing Scandinavian Unity and Co-operation within Legal, Criminal and Penitentiary Policy	41
2.1. Idea of Panscandinavism	41
2.2. The Nordic Council	42
2.3. The Nordic Criminal Law Commission	43
2.4. Scandinavian Research Council for Criminology	48
2.5. Scandinavian Criminal, Penitentiary Law and Criminology Journals	48
2.6. Crime Prevention Councils in Scandinavian Countries	50
2.7. <i>Welfare State</i> Doctrine and Scandinavian Criminal Policy	52
2.7.1. Collectivism <i>versus</i> Individualism	54
2.7.2. Repressiveness <i>versus</i> Leniency	55
2.8. Punishment and Law Obedience in the <i>Welfare State</i>	57
2.8.1. Social Control in the <i>Welfare States</i> – A Critical Approach	60
2.8.2. The Reason Behind Violence Reduction in Scandinavian <i>Welfare States</i>	63
2.9. Influence of Globalization on the Scandinavian Criminal Policy	65
2.10. Recapitulation	71

Chapter 3. Criminal Legal Policy in Scandinavian Countries	75
3.1. Introductory Remarks	75
3.2. Definitions of Crime and Punishments in Criminal Codes of Sweden, Denmark, Norway and Finland	77
3.2.1. Sweden	77
3.2.2. Denmark	94
3.2.3. Norway	106
3.2.4. Finland	116
3.3. Criminal Law as an <i>ultima ratio</i> . Decriminalization and Contemporary Criminalization in Scandinavia	131
3.4. Scandinavian Debates on the Goals and Essence of Criminal Policy – Recapitulation	135
 Chapter 4. Scandinavian Criminal Policy	 139
4.1. Criminal Policy – Scandinavian Approach	139
4.1.1. Description of the Criminal Act	141
4.1.2. Guardians of the Social Order	144
4.2. Goals of Criminal Policy Identified in Scandinavia	152
4.2.1. The “We are All Offenders” Approach	153
4.3. Criteria of Efficacy of the Criminal Policy	156
4.3.1. Criminal Policy – Facing New Challenges	158
4.3.2. Measures of Criminal Policy Failures	161
4.4. The Place of General Prevention in Scandinavian Criminal Policy Model . .	162
4.4.1. General Prevention – An Obligation for Reasonable Action	165
4.5. Recapitulation	169
 Chapter 5. Crime and Criminals in Scandinavia	 176
5.1. Crime in Scandinavia – Comparative Statistical Approach	176
5.2. The Place of Custodial Penalties among Criminal Sanctions	198
5.3. An Average Portrait of a Scandinavian Inmate	203
 Chapter 6. Scandinavian Penitentiary Policy – Evolution of Im- prisonment Goals	 208
6.1. Scandinavian Penitentiary Policy – General Remarks	208
6.2. Prison – Lense of Social State of Affairs: Power, Empathy and Resociali- zation	210
6.2.1. Prison as an Instrument of Power	210
6.2.2. Prison as Demonstration of Social Solidarity and Empathy	215
6.2.3. Prison as a Manifestation of the Civilization of Social Relations . .	218
6.2.4. Controversy around the Prison’s Original Goals – Was it All about Profit or Was it about Resocialization	222
6.3. Evolution of the Goals of Deprivation of Liberty	227
6.3.1. Retribution	227
6.3.2. Therapy and Resocialization	229
6.3.3. Justified Retribution – <i>just desert</i>	232

6.3.4. Abolishment of Indeterminate Sentence and Coerce Reeducation . . .	233
6.3.5. Prisonization Syndrome and its Prevention	236
6.3.6. Towards Normalization	242
6.3.7. Normalization in Penitentiary Practice.	249
Chapter 7. Historical and Social Determinants of Legal, Criminal and Penitentiary Policy in Scandinavia	260
7.1. Sources of Specificity of Scandinavian Prison Systems.	260
7.2. Scandinavian Penitentiary Systems – Political Context	261
7.2.1. Origin of Imprisonment	261
7.2.2. Historical Sources of Scandinavian Social Justice and Equality. . .	275
7.2.3. Auxiliary, Pragmatic Role of Law	282
7.3. Customary (Socio-cultural) Aspects of the Development of Scandinavian Penitentiary Systems.	285
7.3.1. Protestantism	286
7.3.2. Education	289
7.3.3. State Administration.	293
7.4. Legal and Axiological Aspects of the Development of Scandinavian Penitentiary Systems	298
7.5. Recapitulation	306
Chapter 8. The Swedish Penitentiary System	309
8.1. Sweden – the Penitentiary “Mekka”	309
8.2. Mission of The Swedish Prison Service.	314
8.3. Prisons in Sweden. Institutions and Inmates	315
8.3.1. From “Emptying the Prison” to “Better when Exiting”.	318
8.4. Organization and Structure of Correctional System; Prison and Probation Service in Sweden	320
8.5. Legal Regulation of Imprisonment in Sweden.	322
8.5.1. Non-isolation Forms of Preventing the Damaging Effects of Imprisonment.	323
8.5.2. Institutional Methods of Elimination of the Damaging Effects of Imprisonment	326
8.6. Example of Penitentiary Solutions in Sweden. Electronic Monitoring – the Virtual Prison of the Future	331
8.7. Recapitulation	334
Chapter 9. The Danish Penitentiary System	335
9.1. Denmark – Flexibility and Respect for the Law	335
9.2. Mission of the Danish Prison Service	338
9.3. Legal Regulation of Imprisonment in Denmark	340
9.4. The Organization and Structure of Prison and Probation Service in Denmark.	352
9.5. Prisons in Denmark.	354
9.6. Examples of the Penitentiary Solutions in Denmark	357

9.6.1. Open Prison in Denmark	357
9.6.2. Herstedvester – Closed Special Penitentiary Institution	360
9.6.3. Ringe – Closed Prison	372
9.7. Recapitulation	376
Chapter 10. The Norwegian Penitentiary System	378
10.1. Norway – Penitentiary “Change of Guards”	378
10.2. The Mission of the Norwegian Prison Service	379
10.3. The Development of Penitentiary Institutions	382
10.4. Legal Regulation of Imprisonment in Norway	384
10.5. Organization and Structure of Prison and Probation Service in Norway . .	389
10.6. Norwegian Prisons’ Statistics	392
10.7. Prisons in Norway	394
10.8. Examples of Penitentiary Solutions in Norway	396
10.8.1. Ullersmo – Closed Prison	396
10.8.2. Kroksrud – Open Prison and Drug Issue	398
10.9. Recapitulation	399
Chapter 11. The Finnish Penitentiary System	401
11.1. Finland – its Place on the Scale of Changes	401
11.2. Development of the Penitentiary Institutions in Finland. Historical Bur-	
den – The Influence of Swedish and Russian Dependence on the Finn-	
ish Criminal Policy	407
11.2.1. Deportation to Siberia in the Finnish Penal System	409
11.2.2. The Reason of Relative Severity of Finnish Penal Measures . . .	413
11.3. Prisons and Prisoners in Finland	415
11.4. Organization and Structure of Prison and Probation Service in Finland. .	420
11.5. Mission of the Finnish Prison Service	425
11.6. Legal Regulation of Imprisonment in Finland.	426
11.7. Examples of Penitentiary Solutions in Finland	431
11.7.1. Closed Prison Hämeenlinna, Outside Unit Vanaja and Work	
Camp Ojoinen	432
11.8. Recapitulation	437
Chapter 12. The Scandinavian Lesson	440
12.1. Scandinavian Prison System – Unity or Diversity	440
12.2. The of Scandinavian Relative Leniency of Penitentiary System	442
12.3. Sources of Relative Stability of the Scandinavian Penitentiary System .	444
12.4. Changes in the Scandinavian Prison Population at the Dusk of the XX	
Century	450
12.5. Scandinavian Message	454
Bibliography	461
Summary	485
Index	490

Podziękowania

Ta praca powstawała długo. Była fascynującą podróżą do źródeł odmiennej kultury prawnej i nowego sposobu ujmowania podstawowych kwestii, takich jak prawo, przestępstwo, wolność, kara, więzienie. Wielokrotnie gubiłam szlak i chwilami wątpiłam, czy zdołam przekazać to, co udało mi się odkryć w trakcie tej podróży. Ponoszę odpowiedzialność za ostateczny kształt pracy, ale miały na nią również wpływ okazana mi pomoc i zainteresowanie.

Mam dług wdzięczności wobec wielu. Nie sposób ich wszystkich wymienić. Są zarówno w Polsce, jak i w Skandynawii, ale także w Stanach Zjednoczonych i różnych miejscach w Europie. Stąd moje ogólne podziękowanie dla wszystkich, którzy dzielili się ze mną swoim doświadczeniem, wiedzą, przemyśleniami i obserwacjami, pomagając mi w pracy.

Dziękuję kolegom i koleżankom z Instytutu Prawa Karnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego za życzliwą atmosferę i wsparcie tak ważne w pracy naukowej.

Jest kilka osób, którym chcę szczególnie podziękować. Profesorowie Nils Christie, Genowefa Rejman, Michał Porowski i Wiktor Osiatyński byli i są moimi naukowymi mistrzami. Ich cenne uwagi i ogromna wiedza oraz sposób, w jaki patrzą na prawo, procesy społeczne i praktykę penitencjarną, są dla mnie zarówno pomocą, jak i inspiracją w pracy naukowej. Dziękuję prof. Stefanowi Lelentalowi. Jego życzliwość i cierpliwe oczekiwanie na ukończenie tej pracy było dla mnie bardzo ważne. Dziękuję Tatianie Karaszewskiej, Renacie Otto i Witkowi Morawskiemu za przyjaźń, obecność, motywację do pracy i wiarę, że dam radę. Serdecznie dziękuję Natalii i Marii Pawłowskim za entuzjazm, humor, błyskotliwe pomysły, pomoc w tłumaczeniach i niesłabnące wsparcie. Krzysztofowi Pawłowskiemu dziękuję za to, że jest. Służył oparciem i życzliwie czytał kolejne wersje pracy. Dzielnie znosząc trudy dyskusji ze mną, wniósł szereg pomysłów i cennych sugestii. Szczególne podziękowania składam również red. Barbarze Łabęckiej i red. Marii Broniarek-Romanow za profesjonalizm i życzliwość przy pracy nad książką.

Monika Płatek

Wykaz skrótów

- EKPCz – Europejska Konwencja Praw Człowieka przyjęta na posiedzeniu Komitetu Ministrów Rady Europy w Rzymie 4 listopada 1950 r.
- ETPCz – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- MPPOP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r., przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Rezolucją 2200 A (XXI)
- ERW-2006 – Europejskie Reguły Więzienne z 11 stycznia 2006 r. Council of Europe Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Minister to Member States on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd Meeting of the Ministers' Deputies)
- Reguły Minimalne – Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami ONZ z 30 sierpnia 1955 r. z późn. zm., zatwierdzone Rezolucją 663 C I (XXIV) 31 lipca 1957 r.
- Dania**
- d.k.k. – duński kodeks karny z 1930 r. z późn. zm.
- DUW – duńska ustawa karno-wykonawcza z 31 maja 2000 r. z późn. zm.
- Finlandia**
- f.k.k. – fiński kodeks karny z 1889 r. z późn. zm.
- FUW – fińska ustawa karno-wykonawcza z 1 października 2006 r.
- Norwegia**
- n.k.k. – norweski kodeks karny z 22 maja 1902 r. z późn. zm.
- NUW – norweska ustawa karno-wykonawcza z 18 maja 2001 z późn. zm.
- Szwecja**
- s.k.k. – szwedzki kodeks karny z 1962 r. z późn. zm.
- SFS – szwedzka ustawa więzienna z 1 lipca 1974 r. z późn. zm.
- Polska**
- k.k. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)

Rozdział 1

Systemy penitencjarne państw skandynawskich – wprowadzenie

1.1. Nie tylko żart

Na pasażerów przylatujących do państw skandynawskich czeka na lotnisku pismo „Ex Magazine”, które w ciekawy i niezwykle barwny sposób opowiada o najróżniejszych wydarzeniach w tej stronie świata. Jedna ze szpalt poświęcona jest swoistej kronice kryminalnej. Prezentowane tam pełne humoru historyjki i anegdoty nie tylko mają na celu rozbawienie przybyszy, lecz są również przystępną informacją o szczególnie cenionych i charakterystycznych wartościach w skandynawskich społeczeństwach.

W numerze z czerwca 1990 opisana jest ucieczka 6 więźniów z norweskiego więzienia w Honefoss. Po zjedzeniu kolacji opuścili oni teren więzienia bez drażenia podkopów czy wyłamywania krat. Wyszli po prostu drzwiami, które roztargniony strażnik zapomniał zamknąć. Uciekinierów, z których żaden nie był groźnym przestępcą, złapano jeszcze tej samej nocy. Naczelnik przyznał ze skruchą, że drzwi z zasady powinny być w więzieniu zamykane¹.

W tym samym numerze czytamy o popsutym bankomacie, który zamiast 100 koron wydawał 1000. Chętni do skorzystania z okazji czekali w długiej, wielogodzinnej kolejce. Sporo czasu upłynęło, zanim znalazł się uczciwy klient, który zgłosił awarię. Dla z zasady prawych Skandynawów był to szok. Na szczęście większość bankomatów zazwyczaj działa poprawnie, wobec czego ludzie nie są narażeni na pokusę i weryfikowanie swej uczciwości w tak osobliwych okolicznościach.

Wysoki poziom legalizmu społeczeństwa skandynawskiego i zaufania we wzajemnych kontaktach, zwłaszcza gdy w grę wchodzi stosunki oparte na prawie, najlepiej ilustruje dykteryjka opisana w innym numerze magazynu. Opowia-

¹ *Wrong Side of the Law*, „Ex Magazine” czerwiec 1990, s. 9.

da ona o żarcie, jaki 1 kwietnia (*prima aprilis*) postanowił zrobić naczelnikowi aresztu w Oslo pewien obywatel, którego dwaj przyjaciele właśnie w nim przebywali. Zadzwonił do naczelnika, przedstawił się jako policjant i powiedział, że mają być zwolnieni. Był mocno zaskoczony, gdy wieczorem spotkał ich w barze². Gdzie indziej podobne zdarzenie mogłoby ilustrować ogrom naiwności naczelnika. W Skandynawii jest to anegdotyczny, lecz dobry przykład poszanowania prawa, poczucia związanej z nim powinności oraz wzajemnego zaufania.

„Okazja stwarza złodzieja” – to przysłowie sprawdza się nawet wśród powszechnie znanych ze swej uczciwości Skandynawów, czego dowodzi historia popsutego minibanku. Natomiast zabawne ucieczki mają mniej szans na to, by trafić się poza Skandynawią. I nie dlatego, że gdzie indziej ochrona więzienia pracuje lepiej, lecz ze względu na odmienne postawy towarzyszące wykonywaniu tej kary.

1.2. Przedmiot pracy

W pracy tej będzie mowa o systemie penitencjarnym Szwecji, Danii, Norwegii i Finlandii. Nie ogranicza się ona do opisu więziennictwa w tych krajach, ale ujmuje go na szerszym tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej państw skandynawskich. Państwa te – Dania, Finlandia, Islandia, Norwegia i Szwecja – są do siebie podobne społecznie, a ekonomiczne teorie obejmują je wspólnym terminem „państwa dobrobytu społecznego” – *welfare state*. Osiągają też podobne wyniki badań kryminologicznych, mają podobne systemy karne i systemy penitencjarne. Skandynawia wyróżnia się wysokim standardem wykonania kar pozbawienia wolności, niską populacją więzienną i uznaniem wolności za istotną wartość, a także tym, że polityka karna i penitencjarna bierze pod uwagę zarówno społeczne, jak i finansowe koszty wykonania kary pozbawienia wolności. Wyróżnia się też polityką świadomej reintegracji skazanych ze społeczeństwem. Powstaje pytanie – jak się to dzieje? Dlaczego w jednym kraju „rok to nie wyrok, 2 lata są jak dla brata, a 3 po korytarzu się przelata”, a w innym 3 miesiące uznaje się za karę długoterminową? Dlaczego w jednym robi się świadome starania, by unikać kary pozbawienia wolności, jeśli są przesłanki, które pozwolą jej uniknąć, a w drugim stosuje się ją niemal rutynowo? Dlaczego cena wolności w różnych krajach jest tak różna? Nie ma wątpliwości, że to, co przyciąga uwagę do Skandynawii – to właśnie niskie (w porównaniu z innymi państwami) kary pozbawienia wolności i jednocześnie wysoki standard jakości życia.

Wskaźniki uwięzienia utrzymują się w Skandynawii na poziomie od 50 do 80/100 000 mieszkańców i są najniższe w porównaniu z resztą Europy. Składają się na to co najmniej dwa czynniki: stosunkowo rzadkie korzystanie z kary pozbawienia wolności i stosunkowo niskie, w porównaniu zwłaszcza z Europą Centralną i Wschodnią, wyroki.

² *Fool's Paradise*, „Ex Magazine” czerwiec 1990, s. 9.

Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku zaznacza się w Europie wzrost poziomu inkarceracji. Trend ten nie ominął także państw skandynawskich. Przeciętny wskaźnik uwięzionych wzrósł tam średnio z 60 do 70–75/100 000. Jest to nadal najniższy wskaźnik w Europie, ale ze skandynawskiego punktu widzenia zmiana jest istotna.

Motywy leżącym u zarania tej pracy była ciekawość. Jakie procesy i warunki sprawiają, że w jednym państwie kara 6 miesięcy pozbawienia wolności uchodzi za długą, gdy w innym uważana jest za blahą? Co wpływa na różną „cenę” wolności? Jakie specyficzne warunki występują w państwie, w którym świadomie zarówno dyrektor więzienia, sprzedawczynie kwiatów, jak i pracowniczka socjalna w kościele zgodnie powtarzają, że należy unikać stosowania kary więzienia, gdy w innym w tej właśnie karze dostrzega się środek na skuteczne zwalczanie społecznej patologii? Jakie warunki muszą zostać spełnione, aby wykonywanie kary pozbawienia wolności odbywało się zgodnie z przepisami i poszanowaniem człowieka i by świadomie unikać stosowania izolacji?

Wybór Skandynawii wydawał się naturalny. Tamtejszy system penitencjarny od lat cieszy się opinią najbardziej nowoczesnego i humanitarnego, a Skandynawia od dawna z niezmienną siłą przyciąga kryminologów i penitencjarystów. Cieszy się opinią miejsca, gdzie ludzie potrafią radzić sobie z przestępcą i przestępstwem w sposób humanitarny i zarazem skuteczny. Zdziwiała niezmiernie niski poziom populacji więziennej przy przestępczości nieróżniącej się zbyt od tej, która w innych krajach pociąga za sobą wysoki wskaźnik uwięzienia. Zastanawia umiarkowanie w podejściu do polityki karnej, fascynuje dbałość o przestrzeganie prawa i dbałość o człowieka – zarówno tego, który na więzienie jest skazany, jak i tego, który w nim pracuje. Procesy zachodzące w Skandynawii są dobrą ilustracją braku związku między przestępczością a liczbą osób pozbawionych wolności. Liczba tych osób tylko w niewielkim stopniu koreluje z poziomem przestępczości. Przykład Skandynawii dowodzi, że liczba ta to przede wszystkim wynik decyzji politycznej.

Systemy penitencjarne państw skandynawskich uchodzą za kolebkę nowoczesnych rozwiązań więziennych. Od lat przyciągają uwagę międzynarodową; wszyscy zadają pytania o to, jak oni to robią? Dlaczego im się udaje? Skąd biorą dystans i umiarkowanie? Jakie warunki sprawiają, że wciąż jeszcze są w stanie uchronić politykę karną i penitencjarną przed upolitycznieniem? Jak wiele można tłumaczyć protestancką koncepcją grzechu i odkupienia? Do jakiego stopnia wynika to z protestanckiego etosu pracy? Czym można wyjaśnić wysoki poziom solidarności społecznej, przywiązanie do racjonalnego działania i niechęć, wciąż zdecydowaną niechęć do szukania w karze pozbawienia wolności sposobu na rozwiązanie problemów społecznych? Również i na te pytania praca ta stara się dać odpowiedź.

Skandynawowie jako nieliczni w Europie dysponują statystykami sięgającymi końca XVIII wieku. Pozwalają one na analizy zarówno tendencji zachowań przestępczych, jak i zmiany sposobu oceny zachowań społecznych. Pozwalają

także zrozumieć procesy odpowiedzialne za decyzje kryminalizacyjne i dekryminalizacyjne i opisać procesy decydujące o odnotowanej dynamice przestępczości. Czy rzeczywiście mamy do czynienia z jej wzrostem – jak twierdzą niektórzy – czy też wręcz przeciwnie – ludzie i ich zachowania pozostają na przestrzeni ostatnich 200 lat raczej niezmiennie? Państwa skandynawskie są terenem, na którym weryfikacji podlegają główne teorie i idee towarzyszące wykonaniu kary pozbawienia wolności. Jest to zagadnienie fascynujące samo w sobie. Dla nas ma to również znaczenie jako wskazówka co do budowy racjonalnej polityki karnej i penitencjarnej.

Praca ta stara się dociec, co jest przyczyną i co tłumaczy fenomen skandynawskiej względnej łagodności systemu penitencjarnego?

Skąd bierze się jego stosunkowa stabilność?

Czy można mówić o jednym, jednolitym systemie skandynawskim, czy o czterech lub pięciu różnych? Czym różnią się od innych i od siebie?

Jakie są powody wzrostu w ostatniej dekadzie populacji więziennej również w Skandynawii?

I wreszcie co z penitencjarnych doświadczeń skandynawskich wynika tu dla nas w Polsce na progu nowego tysiąclecia? Czy doświadczenia skandynawskie mogą mieć charakter uniwersalny? Jaka jest przydatność doświadczeń skandynawskich w innych krajach? Czy warto przenosić te doświadczenia? A jeśli tak, to jakie warunki muszą być spełnione, żeby można je było skutecznie replikować?

Skandynawia ze swoim sposobem rozumienia, urządzenia i wykorzystania instytucji penitencjarnych zasługuje na szczególną uwagę. Przedmiotem zainteresowań będą tu cztery spośród pięciu państw skandynawskich. Dania, Norwegia, Szwecja pozwalają prześledzić warunki, które sprzyjają pragmatycznemu i umiarkowanemu stosunkowi do kar kryminalnych jako instrumentu kontroli społecznej. Przykład Finlandii dobrze ilustruje procesy, które umożliwiają uzyskanie warunków wykonania kary na podobieństwo istniejących w Szwecji, Danii i Norwegii.

Do państw skandynawskich należy również Islandia, o której będzie mowa przy okazji omawiania pozostałych państw skandynawskich. W pracy tej nie został jej jednak poświęcony oddzielny rozdział, głównie z tego powodu, że autorka nie miała możliwości zaznajomienia się osobiście z istniejącym tam systemem penitencjarnym.

1.3. Metoda

System to skoordynowany układ elementów, zbiór tworzący pewną całość uwarunkowaną stałym, logicznym uporządkowaniem jego części składowych³. System penitencjarny nie działa w próżni. Jest w dużym stopniu uzależniony

³ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 1989, s. 387.

od polityk: kryminalnej, karnej i penitencjarnej. Wpływ na system penitencjarny ma również tradycja historyczna i stopień rozwoju innych, niż karny, modeli kontroli społecznej. Opis poszczególnych systemów penitencjarnych Danii, Norwegii, Szwecji i Finlandii poprzedzony jest pogłębioną analizą polityki kryminalnej w każdym z tych państw. Ramy materialnoprawne i arsenał dostępnych środków karnych mają istotny wpływ na rzeczywistość penitencjarną, która jest wypadkową zarówno treści zawartych w kodeksie karnym, jak i jej interpretacji w ramach polityki karnej. Tu szczególne znaczenie ma również ustalenie, czy możliwe jest mówienie o wspólnej polityce karnej państw skandynawskich, ze względu na fakt, że w pracy chodzi zarówno o przedstawienie podobieństw, jak i różnic zachodzących w systemach penitencjarnych państw skandynawskich.

Nietrudno przedstawić konkretny system penitencjarny, przytaczając zestawienia statystyczne dotyczące liczby uwięzionych, wielkości kadry penitencjarnej oraz opisując sposób wykonania kary i interakcje między kadrą i więźniami. W literaturze spotykamy się zazwyczaj z takim właśnie opisem zagranicznych systemów penitencjarnych⁴. Nie musi to być opis nieciekawych bądź bezwartościowych. Niewiele jednak wnosi, gdy chcemy dociec, dlaczego jest tam tak, jak jest, i dlaczego jest tam aż tak inaczej w porównaniu z innymi systemami.

Studia porównawcze oprócz zaspokajania naszej ciekawości i rozszerzenia horyzontu wiedzy pozwalają na rozpatrywanie doświadczeń i rozwiązań prawnych innych państw w zależności od panujących tam stosunków społeczno-politycznych, kultury prawnej i koncepcji życia społecznego. Pozwalają lepiej zrozumieć genezę określonych konstrukcji prawnych i ich związki z rozgrywającymi się procesami społecznymi. Często uważa się więc, że metoda porównawcza jest podstawą wszelkiego prawnoznawstwa. Mówiąc o celach utylitarnych studiów komparatystycznych, wskazuje się na to, iż studia takie tworzą ważny element kultury społecznej. Służą lepszemu poznaniu, zrozumieniu i doskonaleniu własnego prawa. Umożliwiają harmonizowanie rozwiązań prawnych różnych krajów oraz tworzą punkt wyjścia do lepszego porozumienia się między narodami⁵.

Odpowiadając na pytanie – jak jest? – możemy ograniczyć się do omówienia niejako zewnętrznych, łatwo uchwytnych elementów systemu. Popełnialibyśmy jednak błąd, chcąc na tej podstawie wzorować się i prognozować zmiany systemu rodzimego. Aby pozwolić sobie na doskonalenie własnego prawa na podstawie doświadczeń zagranicznych, musimy zrozumieć, dlaczego tam jest tak, jak jest⁶. To zaś wymaga poznania źródeł i powodów przyjęcia takich, a nie

⁴ Np. można wskazać: J. Conrad, *Crime and its Correction*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles 1965, s. 119–136; D. A. Ward, *Sweden: The Middle Way to Prison Reform?* w: *Prison: Present and Possible*, ed. M. E. Wolfgang, Lexington Books, Toronto 1979, s. 89–167; G. Kaiser, *Strafvollzug im Europäischen Vergleich*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1982, s. 90–108.

⁵ J. Łętowski, *Współczesne problemy prawniczych badań porównawczych*, „Studia Prawnicze” 1987, nr 3, s. 6.

⁶ W. L. Selke, *Program Concepts from International Corrections*, „International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice” 1992, vol. 16, no. 1, s. 87–89.

innych, rozwiązań. Próba przeszczepienia na nowy grunt prawny wyrwanych z kontekstu społecznego, określonych rozwiązań instytucjonalnych może być zabiegiem chybionym. To, co zdaje egzamin w jednych warunkach aksjologiczno-prawnych, przeniesione na kulturowo odmienny grunt może nawet okazać się szkodliwe. Niezbędna więc staje się pogłębiona analiza, która pozwala nie tylko omówić konkretny system, ale i zrozumieć procesy odpowiedzialne za jego kształt⁷. Stąd decyzja, by w pracy przedstawić systemy penitencjarne poszczególnych państw skandynawskich na tle ich polityk kryminalnych i karnych oraz by sięgnąć do wiedzy z zakresu historii, socjologii i ekonomii. Wymaga to rozwinętych studiów i zrozumienia, że zbliżamy się do celu również wtedy, gdy wnikamy w problemy, które na pozór mają niewiele wspólnego z cełą więzienną i polityką karną.

Powszechnie przyjmuje się, że sposób traktowania przestępców jest wskaźnikiem poziomu kultury danego społeczeństwa. Patrząc przez ten pryzmat na Skandynawię, skłonni jesteśmy uznać jej prymat i uważać za wzorzec do naśladowania. Tymczasem szwedzki profesor prawa karnego Knut Sveri stwierdził przed laty, że państwa skandynawskie nie mają podstaw do dumy. Ich miejsce w czołówce światowej wynika przede wszystkim stąd, że warunki więzienne w innych państwach są nie do zniesienia, a nie stąd, że w Skandynawii są one szczególnie dobre. Specjaliści z zagranicy wizytujący więzienia szwedzkie raz chwala, a raz krytykują wysoki standard socjalny, jaki tam zastają: czystość, przyjemne, ładnie umeblowane pojedyncze cele, wyposażone w telewizory, dobre wyżywienie, system przepustek umożliwiający więźniowi kontakt ze światem. Sveri nie dostrzegał w tym nic, co szczególnie zasługuje na pochwałę. Było to i jest, jego zdaniem, odbiciem standardu życia społeczeństw skandynawskich. Zasada uniwersalnie równych praw działa wobec wszystkich, nie wyklucza więźniów. Trudno, by w państwie, w którym nie ma slumsów, budować slumsy przeznaczone dla więźniów⁸.

Ta wypowiedź sprzed wielu lat była sygnałem, że sami Skandynawowie wcale nie podzielają zachwyty i fascynacji, którym swego czasu uległ świat⁹.

⁷ Praca ta, choć nie jest pracą z zakresu antropologii kultury, stara się zgłębić sposób myślenia Skandynawów o przestępstwie i karze. W tym sensie też wymaga zbadania procesów, które prowadziły do obecnego stanu postrzegania zadań stojących przed prawem karnym i przed systemami penitencjarnymi. Wybitna antropolog kultury Ruth Benedict pisała, że „jeśli próbujemy zrozumieć inny kraj, to niezbędne są systematyczne badania jakościowe przyzwyczajęń jego mieszkańców i zasad, jakimi się kierują, zanim jakkolwiek sondaż zacznie mieć sens” – R. Benedict, *Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1999, s. 28.

⁸ K. Sveri, *Foreword. Some Developments in Nordic Criminal Policy and Criminology*, Scandinavian Research Council for Criminology, Stockholm 1975, s. 1–2.

⁹ Muszę przyznać, że ja również poddałam się owej fascynacji i dość naiwnej nadziei, że w Skandynawii znajdę odpowiedź na wszystkie pytania dręczące penitencjarystów. Błąd polegał tylko na tym, że chciałam odpowiedzieć od razu na wszystkie pytania. Mam jednak nadzieję, że wykonana praca się opłacała zarówno wtedy, gdy rozwała niektóre złudzenia, jak i gdy pozwoliła przybliżyć się, a czasami wręcz dotrzeć do prawdy. Ostateczną ocenę pozostawiam jednak czytelnikom.

Można by jednak upierać się, że Sveri nie rozumie istoty sprawy. Estetyka w więzieniu z pewnością jest ważna, zgodzi się z tym każdy nowo przybyły więzień i nowo zatrudniony funkcjonariusz. Dopóki nie przywykną do jej braku, w miejscach, w których estetyki brak, wyraźnie to dostrzegają. Przyzwyczajenie się do braku estetyki kosztuje. Trzeba wyzbyć się pewnej dozy wrażliwości, zobojętnieć, stępieć. Ale nie to jest najgorsze. Sveri mówi o meblach, ale przecież dla więźnia, choć ma oczywiście znaczenie, czy ma łóżko do spania, krzesło do siedzenia i szafkę na swoje rzeczy, zasadnicze znaczenie ma to, czy jest w więzieniu bezpieczny. Czy fizycznie nic mu nie grozi? Czy nie zostanie pobity przez funkcjonariuszy lub współwięźniów, czy nie będzie zgwałcony, czy ktoś nie będzie się nad nim psychicznie pastwić? Dla więźnia nie mniej ważna jest konieczność znoszenia lub brak smrodu w celi i smrodu w więzieniu¹⁰. Równie ważny jest brak lub szansa na intymność w trakcie załatwiania potrzeb fizjologicznych. Ktoś mógłby się oburzyć, że o człowieczeństwie i wypróżnieniu mowa jest w jednej linijce. Jednak to właśnie odzieranie z fundamentalnej intymności odczłowiecza. Obecność lub nieobecność reżimu odbierania człowieczeństwa jest tym, co decyduje o systemie. Dobry system pozwala uchronić człowieczeństwo, a tym samym stwarza lepszą prognozę na przyszłość dla więźnia i mniejsze zagrożenie społeczne. Sveri zdaje się być i tego świadomy. Słusznie zwrócił uwagę na fakt,

¹⁰ Estetyka i kolor są ważne. Jak udowodnili naukowcy, mózg instynktownie ucieka przed brzydotą. Skazanie na zaakceptowanie brzydoty może prowadzić do stępienia wrażliwości. Zdecydowanie może też przeszkadzać w jej rozwijaniu. Dostojewski, Czapski, Grudziński napisali swoje wspaniałe książki już po wyjściu z więzienia. Szarlam Warłamow pisał w więzieniu, co świadczy o tym, że więzienie niekoniecznie zabija talent. W więzieniach powstaje wiele prac pisanych na różnym poziomie, ale zawsze są one wyrazem potrzeby wyrwania się z monotonnej gnuśności i dopuszczenia do głosu estetyki i sztuki, nawet tej przez małe „s”. Skazani chętnie malują, rzeźbią, tworzą małe arcydzieła z zapalek, chleba i skrawków tego, czym dysponują. Za każdym razem jest to dowód na to, że człowiekowi do istnienia potrzebna jest w równym stopniu strawa materialna i duchowa. Pozbawienie jej więźniów przez wciśnięcie w pozbawione estetyki i intymności warunki może być groźne. Ci, którzy trafiają do więzienia, często trafiają tam, ponieważ mają obniżoną wrażliwość, zdolność do empatii i wyobraźni o krzywdzie drugiego człowieka. Mówimy o wielu z nich, że są wyzuci z sumienia, a niektórych określamy mianem socjopatów. Naukowcy wskazują na to, że osoby takie mają znacznie gorzej rozwiniętą szarą masę mózgu na rzecz lepszego rozwoju masy białej, prawdopodobnie odpowiedzialnej za połączenia międzykomórkowe. W efekcie mniej współodczuwając, są jednocześnie znacznie częściej zdolni, nie mając przy tym wyrzutów sumienia, do zachowań społecznie potępianych. Nawet w Skandynawii brak jest zespołów, które badałyby problem przestępczości z punktu widzenia jednocześnie biologii, neurobiologii, psychologii społecznej, socjologii, kryminologii i prawa. Mamy oddzielne badania każdej z tych specjalności, ale podejścia holistycznego, którego dziś potrzeba, wciąż jeszcze brak. Stąd trudno jednoznacznie stwierdzić, do jakiego stopnia można wskazywać na związek brzydoty i braku estetyki z zachowaniami społecznymi. W Skandynawii nie ma to większego znaczenia w tym sensie, iż tam zasada uniwersalizmu zakładająca prawo wszystkich obywateli do równego traktowania przekłada się bezpośrednio na dbałość, by warunki przebywania więźniów i pracy funkcjonariuszy więziennych nie były gorsze również pod względem estetycznym od np. warunków pracy studentów i nauczycieli akademickich na uniwersytetach. Por. Y. Yang, A. Raine et al., *Prefrontal White Matter in Pathological Liars*, „British Journal of Psychiatry” 2005, no. 187, s. 320–325.

że współcześnie wiele różnic oddzielających tzw. dobre więzienia od tych, o których wiadomo, że są złe, jest zaledwie pozornych¹¹. Proces dochodzenia do standardów pozwalających określić, dlaczego dany system uznawany jest za dobry bądź niedoskonały, jest trudny również dlatego, że jest to proces dynamiczny i historycznie zmienny. To, co jeszcze niedawno uznawane było za wyraz humanitaryzmu, dziś może zostać uznane za poniżające lub nieludzkie. Zalecenia ERW-2006 czy Reguły Minimalne są na tyle ogólne, by dopuszczać daleko idące różnice między systemami.

Sprawa komplikuje się również, gdy weźmiemy pod uwagę fakt, że nowoczesny, uznawany przez wielu za łagodny stosunek do przestępców w Skandynawii jest zbliżony do tego, jaki istniał tam również 100 lat temu. Państwa skandynawskie zaliczały się wtedy do ubogich i wielu mieszkańców Skandynawii w obliczu nędzy i głodu zmuszonych było do emigracji. Tylko z czteromilionowej Norwegii połowa wyemigrowała za chlebem do Ameryki Północnej i Kanady. Nie można więc dzisiejszego umiarkowania w karaniu w Skandynawii tłumaczyć panującym tam dobrobytem¹².

Przyczyny różnic występujących w sposobie traktowania więźniów w Skandynawii i pozostałych państwach europejskich są więc bardziej złożone¹³. Dlatego dotarcie do nich wymaga nie tylko opisu stanu współczesnego, ale sięgnięcia do uwarunkowań historycznych po to, by spróbować zrozumieć procesy, które doprowadziły do wykształcenia się w Skandynawii aktualnego modelu myślenia o przestępstwie, karze i funkcjach polityki karnej.

Jest to praca komparatystyczna. Komparatystyka zaś jest sztuką trudną. W artykule poświęconym problemom prawniczych badań porównawczych Janusz Łętowski przestrzega przed niebezpieczeństwem zagubienia się, porównywania słów w błędnym przekonaniu, że porównywane są fakty¹⁴.

Studia porównawcze nigdy nie przebiegają w oderwaniu od kulturowego podłoża występującego zarówno po stronie porównywanego przedmiotu, jak i podmiotu dokonującego porównań. Nigdy też zapewne studia takie nie będą w pełni symetryczne, wyczerpujące i obiektywne. Będą natomiast obciążone tradycją kulturową i społecznymi doświadczeniami podmiotu porównującego¹⁵.

¹¹ K. Sveri, *Criminal Law and Penal Sanctions*, w: *Criminal Violence in Scandinavia*, „Scandinavian Studies in Criminology” 1990, vol. 11, s. 11–28. Sveri, polemizując z poglądami J. Andanessa i S. Strömholma, dowodzi, że wbrew pozorom brak jest znaczących różnic w podejściu do kary i polityki karnej w Skandynawii w porównaniu z resztą kontynentu europejskiego.

¹² N. Christie, *Changes in Penal Values*, „Scandinavian Studies in Criminology” 1968, vol. 2, s. 161–173.

¹³ M. Płatek, *Współczesne kierunki ewolucji systemów penitencjarnych w krajach skandynawskich*, w: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, red. B. Holyst, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1987, s. 173–185. W artykule tym, mam nadzieję, udało mi się przedstawić niektóre z elementów już występujących w przeszłości i przez to rzutujących na współczesność skandynawskiej penitencjarystyki.

¹⁴ J. Łętowski, *Współczesne problemy...*, s. 12.

¹⁵ Dobrym przykładem opisu problemów związanych z metodą prawnoporównawczą jest świetna praca duńskiego kryminologa Flemminga Balviga poświęcona przestępczości w Szwajca-

Trzeba więc mieć na względzie i to, że porównując i dążąc do zrozumienia procesów, które zachodziły w Skandynawii, wchodzimy w tę problematykę z bagażem historycznych i teraźniejszych doświadczeń polskich. Z pewnością rzutuje to na sposób postrzegania rzeczywistości skandynawskiej również w jej perspektywie historycznej¹⁶. Osoba badająca nigdy nie jest zdolna do pełnego obiektywizmu. Świadomość tego skłania do ostrożności w formułowaniu wniosków również w odniesieniu do znaczenia doświadczeń skandynawskich dla rodzimej praktyki.

Wielokrotnie w tej pracy będę wskazywać na podobieństwa, na wspólne korzenie, tradycję, powiązania, język i wzajemne dążenia do zbliżenia. Skandynawia oglądana z drugiego brzegu Bałtyku przeważnie wygląda idealnie. Społeczeństwa zorganizowane przez ludzi i dla ludzi, dbające tak samo o każdego człowieka, każde drzewo i skrawek ziemi budzi uzasadniony podziw. Skandynawski egalitaryzm w równym stopniu przekłada się tak na dbałość o społeczną reintegrację więźnia, jak i utrzymanie czystego środowiska u siebie i na całym świecie. Budzi to naturalną sympatię i zrozumiałą chęć poznania mechanizmów, które to gwarantują, oraz ich naśladowania. Tym bardziej warto rozumieć, że chociaż to wszystko jest prawdą, to nie brak – co praca stara się naświetlić – problemów i w skandynawskiej polityce, i praktyce penitencjarnej.

Na odległość kraje skandynawskie sprawiają wrażenie ideału. Jednorodnie narodowo, etnicznie i kulturowo środowisko, kiedy to nawet kościół luterański jest państwowy. Owa homogeniczność zdaje się redukować konflikty, w rzeczywistości zaledwie utrudnia ich spostrzeżenie. Tamtejszy układ polityczny nie jest i nie był jednorodny. Na przykład Grenlandia i Wyspy Owcze to autonomiczne terytoria Danii. Mają własną administrację, ale gdy przychodzi do odpowiedzialności karnej – mieszkańcy Grenlandii są grupą częściej i dłużej przebywającą w duńskich zakładach karnych. Szwedzka mniejszość w Finlandii cieszy się swoim samorządem, ale Lapończycy w Finlandii, Norwegii i Szwecji to ofiary przymusowej polityki asymilacyjnej. Dopiero ostatnio zażądali uznania ich za rdzennych mieszkańców tych ziem. Zaledwie w 1988 roku w norweskiej Konstytucji uznano odrębność narodową Lapończyków. Otrzymali prawo do stworzenia własnego Parlamentu, który jak dotąd jest głównie ciałem doradczym¹⁷.

rii. Wiele można się z niej dowiedzieć o procesach rządzących przestępczością w Danii. F. Balvig, *The Snow-White Image. The Hidden Reality of Crime in Switzerland*, „Scandinavian Studies in Criminology” 1988, vol. 9.

¹⁶ Z dobrym zrozumieniem tego, o czym tu mowa, pisał David Ward, ukazując sposób relacji o problemach więziennictwa szwedzkiego przez jego amerykańskich kolegów naukowców. Jeden z nich opisywał Kumłę – ciężkie więzienie szwedzkie o najwyższym stopniu zabezpieczenia. Za najbardziej godny odnotowania fakt uznał sposób ubierania się naczelnika więzienia, który nie nosił munduru, lecz zwykły golf, a do tego aksamitną marynarkę. Zdaniem tego naukowca to właśnie było miarą humanitarnego podejścia do więźniów i łagodnego reżimu Kumli. Ward krytykuje to oraz bezrefleksyjny sposób korzystania przez Amerykanów z oficjalnych źródeł dostarczanych im przez władze szwedzkie i niemal jednobrzmiący, bezkrytyczny, bezrefleksyjny zachwyt nad tym więziennictwem. Por. D. A. Ward, *Sweden...*, s. 89–101.

¹⁷ A. Follesdal, *Saami Claims to Land and Water*, „International Journal on Minority and Group Rights” special issue 2002.

W pracy tej więc przychodzi uporać się z problemem, by opisując skandynawskie systemy penitencjarne, nie popaść w naiwny optymizm. Praca jest studium porównawczoprawnym i dlatego przejście do bezpośredniej problematyki wykonania kary w konkretnych państwach skandynawskich poprzedza szczegółowa analiza trzech polityk karnych. Z tego też powodu, by porównania czterech różnych państw nie były naiwne i mylące, sięga się tu zarówno do historyczno-obyczajowych determinantów polityk karnych, jak i przedstawia się je na tle współczesnych prac poświęconych procesom towarzyszącym wykonaniu kary pozbawienia wolności. Nie chodzi w tej pracy o proste przedstawienie sposobu urządzenia systemu więziennego w każdym z państw skandynawskich, lecz o szerszą na tym tle refleksję nad zależnością więziennictwa i jego ewolucji od teoretycznych i realnych przesłanek karania.

1.4. Państwa skandynawskie – ogólne dane

Z geograficznego punktu widzenia kraje skandynawskie leżą na północnym skraju Europy. Ludność Skandynawii osiąga ok. 24 mln. Państwa skandynawskie zaliczane są do państw o niewielkiej populacji, od Norwegii z populacją 4,4 mln, po Szwecję z 8,8 mln mieszkańców.

Zaliczane są również do państw o najniższym, licząc na 100 000 mieszkańców, wskaźniku liczby pozbawionych wolności w Europie i na świecie. To efekt rzadkiego korzystania z kary pozbawienia wolności i stosunkowo niskich, w porównaniu zwłaszcza z Europą Centralną i Wschodnią, wyroków. Przewodzi w tym Islandia, gdzie wskaźnik uwięzienia wynosi 35 osób na 100 000 mieszkańców. Przez ponad połowę XX wieku wskaźniki uwięzienia w Danii, Norwegii i Szwecji utrzymywały się na poziomie 40–60 osadzonych na 100 000 mieszkańców. Jeszcze niższe były w Islandii i jedynie Finlandia przeszła niezwykle ciekawą drogę od wysokiego poziomu inkarceracji (200/100 000 w latach siedemdziesiątych) po najniższy w Skandynawii (60/100 000 w latach dziewięćdziesiątych). Przemiany zachodzące w Finlandii potwierdziły jej kulturową i społeczną, a nie tylko geograficzną przynależność do tego regionu. Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku zaznacza się w Europie wzrost poziomu inkarceracji. Trend ten nie ominął także państw skandynawskich. Przeciętny wskaźnik uwięzionych wzrósł tam średnio z 60 do 70–75/100 000. Jest to nadal najniższy wskaźnik w Europie, ale ze skandynawskiego punktu widzenia zaistniała zmiana jest istotna.

Dania, Finlandia i Szwecja należą do Unii Europejskiej. Norwegia i Islandia, chociaż do niej nie należą, i tak większość uregulowań prawnych mają zgodnych z tymi, które obowiązują w Unii.

Terminem „kraje skandynawskie” określa się kraje Europy Północnej. Początkowo ze względu na położenie geograficzne obejmowano nim tylko Norwegię i Szwecję. Państwa te położone są na największym półwyspie Europy,

między morzami: Norweskim, Północnym, Bałtyckim i Barentsa¹⁸. Ze względu na historyczne i kulturowe związki termin ten współcześnie objął norweską prowincję Svalbard, Danię z Grenlandią i Wyspami Owczymi, Finlandię i Islandię. Są one zespolone z pozostałymi więzami gospodarczymi, prawnymi, politycznymi, a także tymi, które odnoszą się do polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej. Nazywane krajami skandynawskimi, same nazywają się częściej nordyckimi.

Norwegia, Szwecja i Dania to monarchie konstytucyjne. Finlandia i Islandia są republikami parlamentarnymi¹⁹. We wszystkich monarchiach skandynawskich władza jest dziedziczna. Konstytucyjnie pozycje prezydenta Republiki Finlandii i Islandii są do siebie podobne. O ile jednak praktyka polityczna Finlandii wzmacnia pozycję prezydenta, o tyle w przypadku Islandii prezydent nie wykorzystuje wszystkich swoich prerogatyw²⁰.

Państwa skandynawskie charakteryzuje poczucie wspólnoty. Znajduje ono wyraz nie tylko w podobnych urządzeniach instytucjonalnych, ale także w zbliżonej mentalności ludzi. W tej sytuacji uzasadnione jest rozpatrywanie systemu penitencjarnego tych czterech państw jako określonej całości. Wzajemne powiązania i jednocześnie naturalne wyodrębnienie od reszty ludów zamieszkujących Europę sprawiły, że mieszkańców Norwegii, Danii i Szwecji łączył w ciągu dziejów podobny język, kultura, podobne przemiany społeczne, a w pewnych okresach nawet wspólna państwowość. Często granice tych państw zachodziły na siebie. Szwecja rozszerzała swoją władzę na obszar Finlandii i Norwegii, Dania na obszar południowej Szwecji i Norwegii. Przez długi czas państwa te pozostawały w różnego typu uniach i w tych zwłaszcza okresach dochodziło do dyfuzji kulturowej.

Oprócz wspólnego pochodzenia i podobieństwa języków silnym czynnikiem integrującym była wspólna religia. Państwa te prawie w jednym czasie przyjęły

¹⁸ Sama nazwa Skandynawia w formie Scatinavia, Scadinavia i Scandia pojawia się u Pliniusza. Wskutek błędów późniejszych kopistów została zniekształcona na Scandinavia. Początkowo używana była na oznaczenie południowej Szwecji, we wczesnych opisach Ptolemeusza zaś oznaczała archipelag Wysp Duńskich i południową Szwecję. Niejasna jest natomiast etymologia tej nazwy. Nie wiadomo, czy pochodzi od staronorweskiej bogini Skadhi, czy od słowa „Skadhavin” oznaczającego pastwisko dla bydła, czy też od „Skadinaujo” protonordyckiego terminu o znaczeniu Skadde-ey, czyli mglista wyspa. A. C. O'Dell, *Kraje skandynawskie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961, s. 9. Islandia została wyłączona z tego opracowania ze względu na niewielki udział kary więzienia w systemie kar w tym kraju. 1 września 1983 w Islandii było 57 więźniów. Wskaźnik na 100 000 mieszkańców wynosił 24,3 (najniższy w Europie). Liczba osób uwięzionych w Islandii wykazuje tendencję zniżkową. Por. *Prison Information Bulletin*, Council of Europe, Strasbourg 1984, no. 2.

¹⁹ Islandia, najpóźniej zasiedlony obszar Europy, od 874 roku (pierwsi udokumentowani osadnicy: norwescy wikingowie oraz Celtowie) do XIII wieku była niezależna. W XIII wieku stała się zależna od Norwegii, a potem Danii. Autonomię uzyskała w 1874 roku. W roku 1918 odzyskała niepodległość z królem duńskim jako tytularną głową państwa. Republiką ogłosiła się w 1944 roku.

²⁰ M. Grzybowski, *Systemy konstytucyjne państw skandynawskich*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 70–71.

chrześcijaństwo. Przez długi czas metropolia utworzona po reformie gregoriańskiej w Lund (Szwecja) obejmowała swą jurysdykcją całą Skandynawię, zwaną wówczas Skanią²¹.

Również współczesny rozwój instytucji często świadomie nastawiony był na współpracę i ujednoczenie. Jest tak zarówno na gruncie prawa karnego, polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej, jak i na gruncie badań kryminologicznych. W Skandynawii typowe jest czerpanie wzorów z penitencjarnych doświadczeń i rozwiązań sąsiadów.

Nie brak też tam przy omawianiu polityki karnej debat nad tym, czy przestępca jest jednym z nas, czy kimś całkowicie obcym, wyrzutkiem, marginesem? Czy należy go karać, czy raczej wychowywać; odrzucać czy integrować? Pomagać przestępcy czy ofierze, czy może pomagać przestępcy, by pomagał ofierze? A społeczeństwo – czy jest zbiorowiskiem niezwiązanych z sobą jednostek, czy też czujemy się do solidarności i współodpowiedzialności nawet za tych spośród nas, których czyny budzą nasz niesmak, zgorszenie, czasami wręcz odrazę? Czy jesteśmy zainteresowani zemstą czy przebaczeniem, konfliktem czy pojednaniem? Pytania te nie zawsze są zadawane wprost. Odpowiedź na nie można odczytać z tematów badań kryminologicznych, ze sposobu realizowania polityki karnej i z refleksji intelektualnej poświęconej tej problematyce.

Każda praca dotknięta jest pewnym subiektywizmem. Wybory, których dokonuje autorka, i jej poglądy mają wpływ na sposób postrzegania i przedstawiania omawianej rzeczywistości. Jestem tego świadoma i dlatego, pisząc, dążyłam do zaprezentowania możliwie szerokiego wglądu w skandynawski dyskurs poświęcony polityce kryminalnej i karnej.

1.5. Polityka kryminalna, polityka karna i polityka penitencjarna

Praca ta poświęcona jest skandynawskim systemom penitencjarnym. To, w jaki sposób wykonywana jest kara pozbawienia wolności, zależy od tradycji i kultury prawno-politycznej danego społeczeństwa, warunków materialnych, polityki społecznej, stanu wiedzy i wrażliwości społecznej, które decydują o miejscu kary pozbawienia wolności w systemie środków kontroli społecznych i środków kontroli karnej. Sposób wykonania kary pozbawienia wolności zależy nie tylko od prowadzonej polityki penitencjarnej, ale i od polityki karnej i kryminalnej, które współlistnieją z polityką społeczną danego państwa. Zgodnie ze *Słownikiem wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* polityka to sztuka albo nauka rządzenia odnosząca się do organizacji, kierowania i administracji sprawami wewnętrznymi²².

²¹ M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia kościoła*, t. II, PAX, Warszawa 1988, s. 165.

²² W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988, s. 403.

O polityce pisał Emil Stanisław Rappaport, znakomity polski prawnik i penitencjarysta, iż „jest nie tylko sztuką praktyczną, sposobem kształtowania zmiennych stosunków społeczno-państwowych, lecz jest również teorią, oddzielną dyscypliną naukową o wyodrębnionych już dzisiaj konturach i treści”²³.

Polityka penitencyjarna jest ostatnią z polityk i reguluje kwestie wykonania kary pozbawienia wolności. Zanim jednak dojdzie do jej orzeczenia, polityka kryminalna określa zakres kryminalizacji zachowań, a polityka karna odpowiada za sposób korzystania z dostępnego katalogu środków karnych.

Polska tradycja myśli karnej wyraźnie wyodrębnia politykę kryminalną, karną i penitencyjarną. W Skandynawii natomiast całość ujmuje się jednym słowem – *kriminalpolitik*. W tej pracy dla zachowania większej przejrzystości wywodu przyjmuję podział polski, pozwala to bowiem na uporządkowanie materii, która odnosi się do prawa (polityka kryminalna), jego stosowania (polityka karna) i specyfiki wykonania kary pozbawienia wolności (polityka penitencyjarna).

Polityka kryminalna jest odpowiedzialna za ustalenia katalogu zachowań zakazanych w kodeksie karnym. Debaty i decyzje o kryminalizacji lub dekryminalizacji zachowań są domeną polityki kryminalnej. Decydują, kto zostanie uznany za przestępcę. Czy przestępca to wyłącznie osoba skazana przez sąd karny? Z punktu widzenia prawa karnego sprawa jest prosta. Przestępcą jest tylko ten, kto został skazany wyrokiem sądu za popełnione przestępstwo. Zgodnie z art. 1 i 2 s.k.k. z 1962 roku przestępstwo to czyn zabroniony przez ustawę karną. Z przestępstwem mamy do czynienia, gdy czyn został popełniony umyślnie. Jeśli ktoś sam wprowadził się w stan nietrzeźwości lub w inny sposób doprowadził się do czasowej utraty kontroli swego zachowania, jego czyn nie traci przez to charakteru przestępczego²⁴. Jednak już duński kodeks karny stwierdza, że przestępstwem są tylko czyny zagrożone przez kodeks karny lub całkowicie z nimi identyczne (art. 1 d.k.k.)²⁵. Podstawową zasadą prawa karnego jest zakaz stosowania analogii, zakaz rozszerzającej interpretacji treści przepisu poza semantyczną granicę użytego w przepisie słowa. Jeśli jednak sąd chce odwołać się do analogii – gdy w danym przepisie mowa o zasadzie odnoszącej się do zachowania na statku, a jej złamanie nastąpiło np. w samolocie – to może to zrobić. Sądy korzystają z tego niezwykle rzadko i analogia w prawie duńskim ma być tu zaledwie przykładem tego, że ostateczne uznanie, że mamy do czynienia z przestępstwem, poprzedza złożony proces decyzyjny.

To samo zdarzenie ujęte w kontekście odmiennym od prawa karnego i w zależności od prowadzonej polityki kryminalnej może być uznane za przestępstwo lub nie. Zależy to nie tylko od stanu prawa, pracy policji i sądu, ale i od dostępnych, różnych od prawnokarnych sposobów objaśniania zdarzeń

²³ E. S. Rappaport, *Polityka kryminalna w zarysie*, Spółdzielnia Wydawnicza „Prawo”, Łódź 1948, s. 13.

²⁴ *The Swedish Penal Code*, Report nr 3, BRÅ, Stockholm 1990, s. 7.

²⁵ *The Danish Criminal Code, Order no. 779 of September 2002*, DJØF Publishing, Copenhagen 2004, s. 3.

i reagowania na nie. Jeśli w społeczeństwie jedynym dostępnym i dobrze funkcjonującym modelem rozwiązywania konfliktów jest model karny, należy oczekiwać tendencji do oceniania konfliktów jako czynów łamiących prawo karne. Jeśli jednak w społeczeństwie dobrze funkcjonują także inne modele kontroli społecznej, np. medyczno-terapeutyczny, edukacyjny, kompensacyjny czy ugodowy, zwiększa się prawdopodobieństwo, że sytuacja konfliktowa będzie rozpatrywana w kategoriach choroby, braków edukacyjnych, zobowiązania czy naruszenia harmonii. Większa również wówczas będzie możliwość skorzystania z procedur zdrowotnych – skierowanie na leczenie, edukacyjnych – skierowanie na kurs, kompensacyjnych – skierowanie na mediację czy konfliktowych – wezwanie do spłaty długu. Gdy tych możliwości nie ma, pozostaje tylko wezwanie policji, złożenie zawiadomienia o przestępstwie i uruchomienie procedur karnych.

Kodeks karny z zawartym w nim katalogiem kar, kodeks postępowania karnego z procedurami reagowania na niepożądane zachowania i ustawy regulujące wykonanie kar nie dają przez sam fakt swego istnienia gwarancji prawidłowej ich realizacji. Fakt, że ustawa wyznacza cele, dla których została powołana, nie jest jednoznaczny z ich spełnieniem. To, czy i jak zostaną osiągnięte, zależy od przyjętej polityki kryminalnej i karnej. Polityka kryminalna jest odpowiedzialna za ustalenia katalogu zachowań zakazanych w kodeksie karnym. Katalog ten ulega zmianom wraz z przemianami życia społecznego, rozwojem wiedzy, ale także, nie zawsze szczęśliwie, pod wpływem bieżącej polityki. Rozwój techniki w sposób naturalny wprowadził np. katalog zachowań zakazanych w powszechnie dostępnej cyberprzestrzeni. Istotne ograniczenie dyskryminacji wobec kobiet i świadome dążenie do egalitaryzmu społecznego sprawiło, że z powagą zaczęto traktować wcześniej lekceważone przestępstwa przemocy w rodzinie i gwałt. Rozwój wiedzy i wrażliwości społecznej spowodował w większości państw dekryminalizację homoseksualizmu i aborcji oraz zniesienie kary śmierci. Z kolei wysokie kary za posiadanie narkotyków, przy jednoczesnym przyzwoleniu na niekaralność używania alkoholu i papierosów, to wyraźny przejaw wpływu bieżącej polityki i ekonomii na zakres penalizacji w prawie karnym.

Ponieważ nie ma jednolitej definicji polityki karnej, trudno o pełną jednolitość w zakresie zadań, jakie się jej wyznacza, i sposobu ich realizacji.

Przyjmijmy więc, że **polityka karna** odpowiada za sposób korzystania z dostępnego katalogu środków karnych. Wartość przypisywana karze oddaje m.in. wartość przypisywaną wolności człowieka. Im wyższa jest społeczna cena wolności, tym większa ostrożność towarzyszy wymierzaniu kar izolacyjnych. Wartość przypisywaną karze można porównać z wagą przyznaną innym środkom oddziaływania na zachowania społeczne (nagradzanie, odwoływanie się do poczucia obowiązku, uczuć patriotycznych, zawstydzanie, ignorowanie), a także z przejrzystością reguł sprawowania i rozliczania władzy. Przewaga systemu karnego nad innymi metodami kontroli zachowań społecznych wskazuje na to, że

wolność jednostki nie musi być dobrem szczególnie chronionym. Monopol prawa karnego w sytuacjach konfliktowych może utrudniać inne spojrzenie na zdarzenie, które nie zawsze musi być nazywane przestępstwem.

Tam gdzie cena wolności jest niewielka, tam również zazwyczaj występuje niski poziom solidarności społecznej. Brak poczucia więzi i solidarności społecznej może utrudniać internalizację i przestrzeganie obowiązujących w danym społeczeństwie norm. Tam gdzie system karny jest tylko jednym z wielu mechanizmów odpowiedzialnych za kontrolę zachowań, poziom solidarności społecznej bywa zazwyczaj wysoki.

Trudno jednoznacznie określić, w jakim stopniu dostępność i funkcjonalność innych, niż karna, form kontroli społecznej: medyczo-terapeutyczna, edukacyjna, kompensacyjna i ugodowa, zależą od poziomu solidarności i wagi przywiązywanej do wolności i godności człowieka. Warto jednak pamiętać, że rozważając zagadnienia polityki karnej, nie można tracić z pola widzenia rozwoju, funkcjonalności lub niedorozwoju i innych, niż karna, metod kontroli zachowań społecznych.

Ostatnia z trzech polityk karnych, **polityka penitencjarna**, to, powtarzając za Emilem Rappaportem, dziedzina zajmująca się zróżnicowanym wykonaniem nowoczesnych środków polityki karnej. Dzięki takiej definicji łatwiej dostrzec, że zarówno podejście do zakładów karnych, jak i sposób ich wykorzystania zależy nie tylko od decyzji bezpośrednio dotyczących kar izolacyjnych, ale i od stosunku do kar pozostałych. Dania, Finlandia, Norwegia i Szwecja są tego dobrym przykładem, łącząc instytucjonalnie i poddając wspólnej administracji karę pozbawienia wolności i probacji.

Podsumowując, pojęciem najszerszym jest polityka kryminalna. Odpowiada na pytania, co i dlaczego będzie podlegać kryminalizacji. Polityka karna odpowiada za to, jak za pomocą środków karnych sprawowana jest kontrola zachowań społecznych i jak środki te są uzasadniane. Na koniec polityka penitencjarna odpowiada za sposób realizowania określonych celów kary w ramach środków izolacyjnych i związanych z izolacyjnymi środkami wolnościowymi (kary w zawieszeniu, probacja, przedterminowe zwolnienie, readaptacja do wolności).

1.6. Przestępczość i reakcja na nią w Skandynawii

Współcześnie coraz więcej mówi się o wzroście przestępczości, w warunkach gdy rzeczywista przestępczość maleje²⁶. Pomimo spadku poziomu przestępstw w Europie następuje rozrost więziennictwa, przy czym wzrost populacji więziennej nie wykazuje ani jednolitej skali, ani jednolitej dynamiki. Na przykład

²⁶ J. N. van Kesteren, P. Mayhew, P. Nieuwebeerta, *Criminal Victimisation in Seventeen Industrialized Countries: Key Findings from the 2000 International Crime Victims Survey*, WODC Ministry of Justice, The Hague 2000.

w Norwegii w 1970 roku w zakładach karnych przebywało 1495 osób, w 1980 – 1351, a 20 lat później, w 2000 roku – już 3732. Tym, co różni czas miniony od obecnego, jest fakt, że skazani za przestępstwa związane z narkotykami, przemocą, przestępstwami popełnianymi dla zysku oraz obcokrajowcy otrzymują dłuższe wyroki i dłużej przebywają w zakładach karnych. W skali europejskiej trudno jednak nie zauważyć, że choć jest więcej skazanych, to popełniają oni mniej przestępstw; niezmiennie najwięcej, choć też mniej w kolejnych latach, jest sprawców przestępstw przeciwko mieniu (w 1999 r. 1876 skazanych za kradzieże przeciwko mieniu odbywało karę pozbawienia wolności; w latach 2000 i 2001 było ich odpowiednio 1694 i 1587). Wzrost o 18% kar wymierzonych w 2004 roku w Norwegii nie powinien prowadzić do fałszywych wniosków, że mamy tu do czynienia ze szczególnym zalewem przestępczości. W 2004 roku 261 000 osób skazanych zostało na 302 000 sankcji, jednocześnie 407 000 przestępstw zgłoszonych w tym samym roku policji jest najniższą liczbą przestępstw od roku 1999. Odnotowany wzrost związany jest z zainstalowaniem na drogach kamer i w porównaniu do lat poprzednich 60-procentowym wzrostem intensywności kontroli szybkości jazdy²⁷.

To jeszcze jeden przykład na to, że nie ma prostego przełożenia liczby przestępstw na liczbę osób przebywających w zakładach karnych. W wyniku zwiększonej kontroli szybkości jazdy pojazdów odnotowano więcej naruszeń prawa, ale jednocześnie – jak można się było spodziewać – zmniejszono zagrożenie na drogach. Liczba naruszeń przepisów dotyczących poruszania się po drogach w niewielkim stopniu przekłada się na politykę penitencjarną i sytuację w zakładach karnych. Dla rozważań penitencjarnych ważne jest zwrócenie uwagi na tendencje, które towarzyszą polityce skazań. Odzwierciedla zjawiska wyznaczone do roli problemu. Dobrym ich przykładem są narkotyki i imigranci. Za narkotyki otrzymuje się wyższe wyroki. Procent obcokrajowców w więzieniach jest nieproporcjonalnie wysoki w porównaniu z ich populacją w społeczeństwie otwartym. Najliczniejsi w Szwecji, najmniej liczni w Finlandii – wyraźnie wpływają na politykę penitencjarną, a także kryminalną. Niekoniecznie ma to związek z liczbą przestępstw popełnianych przez imigrantów, dotyczy raczej sposobu reagowania na zachowania imigrantów naruszające obowiązujące zasady. Podobna tendencja, związana z rozwojem neoliberalnej polityki społecznej, występuje i w innych państwach Unii Europejskiej.

W Skandynawii zawsze, pomimo wyraźnych odrębności, śledzono rozwój praktyki w polityce karnej i penitencjarnej Stanów Zjednoczonych czy Wielkiej Brytanii. Również obecnie to, co dzieje się w Skandynawii, zdaje się wynikać z tendencji wyraźnie obecnych w tych państwach. Politycy głoszą zmierzch ideałów resocjalizacyjnych z lat siedemdziesiątych. Stwarzają i ulegają nastrojom

²⁷ J. Bergh, *Custody Imprisonment, 1988–2001*, Statistics Norway, <http://www.ssb.no/english/magazine/art-2003-01-13-01-enhtml> 2003; *Sanctions, 2004. Increase in New Type of Sanctions*, w: *Statistics Norway: Sanctions 2004*; http://www.ssb.no/english/subjects/03/05/straff_en/mainhtml 2004

populistycznym domagającym się wysokich kar za przestępstwa z narkotykami, do których uprzednio przyzwyczaiła społeczeństwo władza, podnosząc kary w sposób w Skandynawii niespotykany, np. do 20 lat za handel i przemyt narkotyków. Towarzyszy temu wykorzystanie ofiary do promowania zaostrzonej polityki karnej. Wysiłki, aby dostrzec pokrzywdzonego, o którego prawa zapomnieli się jeszcze w latach siedemdziesiątych naukowcy i zwolennicy sprawiedliwości naprawczej, tworząc programy nastawione na pomoc i rekompensatę strat, przybierają dziś formę głośnej retoryki, która w imię poszanowania praw ofiar domaga się surowszych kar dla sprawców. Poglądów tych nie podziela większość skandynawskich naukowców. Przyznają jednocześnie, że współcześnie nie mają wpływu na polityki karne, ponieważ politycy rzadko słuchają ich argumentów. Operowanie ideologią ochrony bezpieczeństwa publicznego, żądanie surowszych kar i wykorzystywanie prawa karnego do populistycznej walki politycznej nieobce jest i Skandynawii²⁸. Dzieje się to w sytuacji, gdy rzeczywisty poziom przestępstw w Europie spada i gdy sami pokrzywdzeni domagają się dla sprawców przestępstw bez przemocy kar innych niż kary więzienia. Mimo to następuje rozrost więziennictwa²⁹. Jednocześnie w porównaniu do wielu państw Europy i Ameryki Płn. Skandynawia nadal zachowuje odmienne podejście do regulowania przestępczości i reagowania na nią. Skandynawowie przyczyny tej odmienności upatrują w obowiązywaniu doktryny państwa dobrobytu społecznego i wprowadzonej w życie w ich krajach zasadzie demokracji socjalnej. Konsekwencją jest świadome unikanie marginalizacji społecznej. Przekłada się to bezpośrednio na sposób realizowania polityk karnych i wzory wykonywania kary pozbawienia wolności.

Z dążenia do unikania społecznego wykluczenia biorą się w sposób naturalny poszukiwania rozwiązań, które także więźniów nie odcinają od społeczeń-

²⁸ D. Garland, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 6–14; V. Greve, *Sheep or Wolves*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 2005, vol. 13/4, s. 515–532.

²⁹ *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2003, Police statistics*, w: *European Sourcebook*, NCSR/WODC, The Hague 2003; *Crime, Inequality and the State*, ed. M. Vogel, Routledge, New York 2005; *Victim Say Stopping Re-offending is More Important Than Prison*, „Victim Support”, oświadczenie prasowe z 16 stycznia 2006; http://www.victimsupport.org/vs_england_wales/about_us/press_releases/press_releases_currentp.hp

Badania przeprowadzone przez organizacje Smart Justice i „Victim Support” wykazały, że 8 na 10 badanych uważa, że konstruktywne programy dla młodych ludzi – sprawców naruszeń prawa mają więcej sensu niż kara więzienia. Również 7 na 10 badanych uważa, że powinno być więcej programów dla sprawców, którzy mają problemy psychiczne i są uzależnieni od alkoholu i narkotyków. 62% badanych uważa, że w przypadku drobnych kradzieży, kradzieży samochodu i wandalizmu kara więzienia nie chroni przed powrotem do zakazanych zachowań. 54% optowało za szkołą, nauczaniem, pracą w społeczności lokalnej, w domach starsców, przy porządkowaniu miejskich parków jako sankcji za naruszenie prawa; również 51% było za tym, by dochodziło do spotkań twarzą w twarz sprawców z ofiarami, aby w trakcie sesji sprawiedliwości naprawczej mogli zrozumieć krzywdę, którą wyrządzili; http://www.victimsupport.org/vs_england_wales/about_us/press_releases/press_releases_current.php

stwa otwartego. Skandynawowie poszukują więc takiego sposobu urządzania systemu penitencjarnego, który nie skazuje na wyrzucenie człowieka za społeczną burzę.

W Skandynawii lat dziewięćdziesiątych XX wieku zwraca się uwagę na to, że pojęcia marginalizacji i wykluczenia społecznego, choć nie tożsame, są od siebie zależne. Osoba odcięta od możliwości samorealizacji (w wyniku np. braku płatnej pracy) narażona jest na większe ryzyko znalezienia się na społecznym marginesie. W efekcie, opisując takie grupy, podkreśla się, iż znajdują się one w gorszej pozycji społecznej pod względem sytuacji pracowniczej, finansów domowych i warunków mieszkaniowych. Wśród grup zmarginalizowanych dostrzeżę się m.in. nałogowych narkomanów, chorych psychicznie, bezdomnych, niektóre mniejszości etniczne. Skandynawowie jako poważny problem postrzegają to, że pomimo wzrostu dochodu narodowego, spadku inflacji i obniżenia poziomu i tak niskiej stopy bezrobocia nie zabezpieczono w 1998 roku pracy dla 300 000 osób, winiąc za to polityków odpowiedzialnych za politykę socjalną i gospodarczą kraju³⁰. Szwedzkie ujęcie kwestii marginalizacji dobrze ilustruje specyfikę skandynawskiej myśli społecznej. Człowiek wprawdzie jest odpowiedzialny za swoje czyny i ponosi ich konsekwencje, ale nie można pomijać warunków, w jakich dochodzi do podjętych wyborów. Nie oznacza to zwolnienia sprawcy z odpowiedzialności; nie oznacza bezpośredniego przyznania się do współodpowiedzialności. Oznacza poczucie solidarności i obowiązku dążenia do wyrównywania poziomu i refleksji nad źródłami niepowodzeń. Nikt tam nie ma zamiaru stwarzać rajów na ziemi, ale jednak z piśmiennictwa wyraźnie przebija wstrzeźliwość w potępieniu ludzi i zrzucaniu na jednostkę całej odpowiedzialności za jej niepowodzenia³¹.

Podstawą szwedzkiego państwa dobrobytu jest uniwersalizm, inkluzja społeczna, równość, prawa socjalne i polityka interwencjonizmu państwa na rynku pracy. Poziom interwencjonizmu różny jest w każdym z państw, ale zarówno Dania, jak i Norwegia podpiszą się pod pozostałymi wartościami. Wyznawane są i w Finlandii, która miała ambicję dołączyć do wartości i standardów pozostałych państw skandynawskich oraz zdołała to osiągnąć.

Uniwersalizm oznacza, że standardy wyznaczone w ramach polityki społecznej dotyczą wszystkich, a nie tylko biednych lub bogatych. Zasada inkluzji jest zbliżona do zasady uniwersalizmu, z tym że podkreśla konieczność włączenia

³⁰ A. Rönning, H. Tham, *Social Exclusion in Sweden – Poverty, Inequality and Marginalization*, w: *Social Exclusion as a Multidimensional Process. Report on Scientific Literature in Austria, England, Germany, Italy, Netherlands, Spain, and Sweden*, ed. H. Steinert, CASE Project Papers, Vienne 1999, s. 3.

³¹ M. Hörnqvist, *The Birth of Public Order Policy*, „Race and Class” 2004, vol. 46 (1), s. 30–52; F. Estrada, *The Transformation of the Politics of Crime in High Crime Societies*, „European Journal of Criminology” 2004, vol. 1 (4), s. 419–443; H. Tham, *Imprisonment and Inequality*, wykład wygłoszony na 5 Międzynarodowej Konferencji Europejskiego Stowarzyszenia Kryminologów, Kraków, 21 sierpnia – 3 września 2005, maszynopis; T. Boje, *Flexibility and Diversity. The Work – Care – Welfare Interface in Different European Welfare Systems*, wykład wygłoszony na 2 dorocznej konferencji ESPA, St Antony’s College, Oxford, 9–11 września 2004, maszynopis.

słabszych grup społecznych w główny nurt bez porzucania ich na marginesie państwa dobrobytu. Zasada inkluzji nakazuje uznanie, że osoby postrzegane jako outsiderzy i dewianci, w tym i przestępcy, mają w pełni prawo do rehabilitacji i działań korekcyjnych. Nie można tworzyć demokratycznego, socjalnego państwa dobrobytu jedynie dla wybranych grup. W efekcie Skandynawowie uznają, iż nie mają prawa do wyznaczania, kto godny jest nierównego traktowania. Podobne praktyki to dowód rażącej dyskryminacji grup najczęściej już wcześniej znajdujących się w pozycji nierównej – dzieci, starców, ludzi chorych, niepełnosprawnych fizycznie lub psychicznie, wyznających odmienną religię lub niewierzących, ludzi innego koloru skóry i innej rasy niż biała i nordycka lub odmiennej niż heteroseksualna orientacji seksualnej czy też innej płci niż płeć męska. Dbałość o niedyskryminację wymaga wyrobienia wrażliwości na skłonność do często nieuświadomionego traktowania gorzej osób, które różnią się od osób mających wpływ na decyzje dotyczące wszystkich. Instytucjonalne wyrobienie wrażliwości wymaga dostrzegania zagrożeń, na jakie napotyka zasada niedyskryminacji w sferach szczególnie kruchych i podatnych na nadużycia. Nie oznacza to stwarzania specjalnych przywilejów, ale szczególną dbałość o przestrzeganie reguł, z którą mamy do czynienia również w systemie penitencjarnym.

Podkreślenie równości służy wypracowaniu wskaźników raczej relatywnej niż absolutnej miary ubóstwa. Nie chodzi o to, ile ktoś ma pieniędzy w portfelu, ale w jakim stopniu ma zagwarantowany równy dostęp do prawa, do udziału w polityce i do dóbr socjalnych. Szwecja, Dania, Norwegia to przykłady państw, które dzięki sprawności procedur gwarantują równy dostęp do prawa oraz równy dostęp do udziału w polityce i w których kładzie się nacisk na realizację równego dostępu do równych praw socjalnych. Polityka interwencjonizmu państwa w zakresie rynku pracy odbywa się na różne sposoby i jest m.in. realizowana przez tworzenie efektywnych biur pośrednictwa pracy, kursów kwalifikacyjnych i re kwalifikacyjnych. Państwo więc nie tyle steruje rynkiem pracy, ile zapewnia rynkowi pracy odpowiednią siłę nabywczą, jednocześnie dzięki podejmowanym działaniom obniżając poziom bezrobocia. Sprawą dla władzy zasadniczą jest utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia.

Pomocne w analizie polityki penitencjarnej państw skandynawskich są badania przeprowadzone przez Joachima Vogla; na ich podstawie zaproponował on rozróżnienie typów według poziomu zabezpieczenia społecznego. Czynniki różnicujące to rynek pracy, świadczenia społeczne i typ więzi rodzinnych. Mając na względzie te trzy zmienne i biorąc pod uwagę państwa Unii Europejskiej według stanu na rok 2002, Vogel wyróżnił trzy grupy państw: grupę nordycką, południową i centralnoeuropejską.

Grupę nordycką scharakteryzował Vogel jako grupę państw o zinstytucjonalizowanym systemie pomocy społecznej; wyróżnia ją wysoki poziom zatrudnienia i wydatków socjalnych przy jednoczesnych słabych więziach społecznych, którym towarzyszy niski poziom wskaźnika biedy i równie małe zróżnicowanie dochodów społecznych.

Grupę południową charakteryzuje niski poziom zatrudnienia, niski poziom wydatków socjalnych, silne więzi rodzinne połączone z wysokim poziomem biedy i duże zróżnicowanie nierówności dochodów.

Grupę centralnoeuropejską charakteryzuje zróżnicowany poziom wydatków socjalnych i rozwarstwienie w dochodach. W krajach tych mamy do czynienia z wielkim bogactwem sąsiadującym z głębokim ubóstwem.

Do grupy nordyckiej zaliczają się wszystkie państwa skandynawskie i Holandia.

Do grupy państw południowych Vogel zaliczył Grecję, Włochy, Irlandię Płn., a także Wielką Brytanię.

Do grupy państw centralnych, państw środka, zaliczone zostały m.in. Niemcy, Belgia i Francja³².

Czy oznacza to, że jeśli nie zostaną spełnione warunki charakterystyczne dla państw nordyckich, nie jest również możliwe zarządzanie systemem penitencjarnym w stylu skandynawskim? Przykład Holandii, która mimo że należy do państw nordyckich, odchodzi w ostatnich latach od umiarkowanej polityki penitencjarnej na rzecz rozbudowy systemu, i Grecji, która należy do państw południowych, ale w ostatnim okresie podjęła świadomą, polityczną decyzję o zmniejszeniu populacji więziennej i postawieniu na kary nieizolacyjne, dowodzi, że zastosowana klasyfikacja nie przesądza o polityce penitencjarnej państwa. Pozwala na bardziej czytelne, bo przedstawione na tle innych państw ukazanie swoistej „społecznej infrastruktury”, która jest podstawą określonego, skandynawskiego stylu uprawiania polityki penitencjarnej.

Zdaniem Hannsa Von Hofera zależność między modelem zabezpieczenia społecznego a trendami, które wpływają na przestępczość i reakcję na nią, nie są jednoznaczne. Von Hofer wymienia cztery możliwe sytuacje:

- 1) zinstytucjonalizowany system dobrobytu społecznego wpływa zarówno na przestępczość, jak i na jej kontrolę;
- 2) system ten wpływa na przestępczość, ale nie wpływa na system kontroli przestępczości;
- 3) system wpływa na system kontroli przestępczości, ale nie ma wpływu na jej poziom;
- 4) system nie wpływa ani na przestępczość, ani na system kontroli³³.

Bardzo możliwe, że w praktyce każda z tych opcji występuje w pewnym stopniu. Michael Cavadino i James Dignan na potrzeby prowadzonych przez siebie studiów porównawczych wprowadzili pojęcie trzech różnych strategii reagowania na zachowania uznane za przestępne. Strategia A, prezentująca retributywizm karny, polega na surowej reakcji karnej, zaostrzaniu odpowiedzialności kodeksowej, promowaniu surowego, bezwzględnego karania sprawców

³² J. Vogel, *European Welfare Regime and the Transition to Adulthood: Comparative and Longitudinal Perspective*, „ÖIF – Materialiensammlung Heft” 2002, vol. 16, s. 125–141.

³³ H. Von Hofer, *Crime and Reactions to Crime in Scandinavia*, „Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention” 2004, vol. 5, s. 148–166.

przestępstw. Strategia B reprezentuje współczesny „menedżeryzm”, sprawne, technokratyczne zarządzanie karą, sprowadza się do dążenia do maksimum efektywnego z punktu widzenia ekonomicznego wykonania kary. Wreszcie strategia C, oparta na poszanowaniu praw człowieka, opowiada się za wykonywaniem kar w duchu przestrzegania praw człowieka zarówno wobec sprawców, jak i pokrzywdzonych. Promuje odwołanie się do resocjalizacji, poprawy, sprawiedliwości naprawczej. Cavadino i Dignan w swojej analizie uwzględniają współzależność warunków materialnych, ogólnych czynników ideologicznych i kulturowych, współczesnej kultury i polityki karnej, które w sumie wpływają na konkretne praktyki karne. Na tej podstawie autorzy ci w swoich analizach uważają Szwecję i Finlandię za archetypowe przykłady państw *welfare state* realizujących strategię C³⁴. W pracy zarówno uwzględniam porządkującą klasyfikację tych autorów, jak i badam związek między wynikającymi z istniejącego modelu bezpieczeństwa wartościami, dyskursem wokół polityk karnych i konkretnymi przykładami realizacji wykonania kary.

1.7. Struktura pracy

Praca nosi tytuł „Skandynawskie systemy penitencjarne na tle polityk kryminalnej, karnej i penitencjarnej”, ale sami Skandynawowie wielokrotnie zadawali sobie pytanie, czy takie ujęcie tematu jest w ogóle uzasadnione? Czy w ogóle można mówić o wspólnym systemie, czy jedynie o wspólnych elementach? Czy podobieństwa i analogie nie biorą się z oddalenia, które dla obserwatorów z innych państw, nieświadomych niuansów i różnic, wydają się tożsame, ponieważ nie dostrzegają oni zasadniczych różnic? W tej pracy będę często posługiwać się pojęciami „skandynawskie systemy penitencjarne”, „skandynawska polityka karna” czy tak ogólnym pojęciem jak „państwa skandynawskie”. Trzymając się porządku właściwego dla wykładu, wychodzić będę od ogółu, by dojść do specyfiki i cech indywidualnych poszczególnych państw. Jeszcze wcześniej, zanim przejdę do polityk karnych i specyficznych zasad ustalonych dla wykonania kary, szukam i przedstawiam instytucje, które symbolizują skandynawską współpracę w zakresie polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej i które upoważniają do omawiania tematu ujętego jako system penitencjarny państw skandynawskich, zwalniając z obowiązku, by temat przedstawiać osobno jako system penitencjarny w Szwecji, Danii, Norwegii i Finlandii.

W trzech kolejnych rozdziałach mowa będzie o polityce kryminalnej, karnej i penitencjarnej w Skandynawii.

Rozdział 3 poświęcony skandynawskiej polityce kryminalnej opisuje rozwój prawa i instytucji prawa karnego w każdym z czterech omawianych państw. Obok tego, jak ujmowane jest przestępstwo, dla rozważań penitencjarnych ważne

³⁴ M. Cavadino, J. Dignan, *Penal Systems. A Comparative Approach*, Sage, London 2006, s. XIII–XV.

jest ustalenie, jakie zachowania i z jakich powodów obejmowane są kryminalizacją lub dekryminalizacją. Jak mierzy się, ocenia i bada występujące trendy w przestępczości i w czym upatruje się ich przyczyny? Nie mniej ważny jest rozwój katalogu sankcji. Bez ujęcia w ramy kodeksu sankcji nieizolacyjnych dalej jest możliwa rezygnacja z wykonywania kary pozbawienia wolności. W gestii organów wykonujących karę jest umieszczenie skazanego poza zakładem karnym. Rozwiązanie to nie pozwala jednak na instytucjonalne przygotowanie infrastruktury dla wykonywania kar bez pozbawienia wolności. Ich katalog i różnorodność to warunek racjonalnego korzystania z kary pozbawienia wolności, wtedy i tylko wtedy, gdy jest to niezbędne.

Rozdział 4 poświęcony polityce karnej przedstawia, jak w Skandynawii definiuje się cele i zadania polityki karnej. Zarówno język, jakim określa się zadania polityki karnej, jak i zadania, które się jej wyznaczają, wiele mówią na temat poziomu uwrażliwienia na problemy społeczne i możliwości, jakimi dysponuje polityka karna, by je rozwiązywać. Rozdział ten przybliży też zagadnienie kryteriów skuteczności, jakimi operuje się w celu oceny podejmowanych działań i miejsca prewencji generalnej w skandynawskim modelu polityki karnej.

Skandynawowie przy wymiarze kary podkreślają obowiązek przestrzegania zasad humanizmu i minimalizmu. Rozdział przybliży, jak zasady te przekładają się na język praktyki. To co dla Skandynawii charakterystyczne, to towarzyszące nawet największemu wzburzeniu z powodu popełnionego przestępstwa poczucie, że za pomocą środków karnych można wymierzyć karę, ale niekoniecznie rozwiązać problem. Ciekawe i też warte bliższego przyjrzenia się jest przekonanie, że ludzie w zasadzie mają tendencję do przestrzegania prawa, ale brak jest powodów do potępienia i odrzucenia sprawcy naruszenia prawa, gdyż innym też się to zdarza, choć niekoniecznie za to odpowiadają.

Rozdział 6 dotyczący ostatniej z polityk karnych – polityki penitencjarnej – poprzedza rozdział 5, którego zadaniem jest przybliżenie obrazu przeciętnego skandynawskiego przestępcy. Kiedy się mówi o polityce kryminalnej, karnej czy penitencjarnej, kryją się za nią konkretni ludzie. Ci, którzy ją tworzą, i ci, wobec których jest stosowana. Wydawało się ważne, aby przed omówieniem polityki penitencjarnej zorientować się, jakie czyny składają się na obraz przestępczości i kto jest pociągany do odpowiedzialności. W wielu pracach powtarza się, że ci, którzy trafiają do więzienia, należą do kategorii „przeznaczonych do siedzenia”. Nie oznacza to, że nie złamali prawa, ale że wobec nich mamy tendencję do oceniania ich zachowań jako przestępnych. W rozdziale 5 przytaczam analizy i omawiam badania, które przynoszą odpowiedź na pytanie, czy uzasadnione jest uznanie, że więźniowie to grupa szczególna.

Poświęcony polityce penitencjarnej rozdział 6 nie ogranicza się do analizy ewolucji zadań i celów wykonania kary pozbawienia wolności od modelu retributywnego przez model terapeutyczny, nastawiony na leczenie z przestępstwa, po współczesny neoliberalny model wykonania kary pozbawienia wolności, zbudowany na gruncie zasady normalizacji. Więzienie i sposób traktowania więźniów

są odzwierciedleniem poziomu rozwoju danego społeczeństwa. Oddają stan siły władzy, stopień wrażliwości i solidarności społecznej, poziom ucywilizowania stosunków społecznych oraz są wyrazem przekonań na temat sposobów i możliwości korygowania zachowań ludzkich. Z jednej strony mamy więc do czynienia z instytucją więzienia jako formą demonstracji władzy, z drugiej zaś sposób wykonania kary odzwierciedla stan wiedzy na temat realnych możliwości korygowania zachowań człowieka w warunkach izolacji. Stąd w rozdziale tym obok odwołania się do analizy Michela Foucault nawiązuję także do prac Clemmerna, Goffmana i Maslowa poświęconych prizonizacji i deprywacji potrzeb. Dopiero bowiem na tym tle można zrozumieć w pełni i przemiany polityki karnej, i założenia normalizacji, które mają wpływ zarówno na wewnętrzne przepisy regulujące wykonanie kary, jak i na sposób rekrutowania, przygotowania i zorganizowania służby więziennej Skandynawii.

Rozdział 7 poświęcony historyczno-obyczajowym determinantom polityki kryminalnej stara się dociec historyczno-kulturowych źródeł tego, co jest przyczyną i co tłumaczy fenomen skandynawskiej łagodności systemu penitencjarnego. Badając to zjawisko, dotarłam aż do pierwszych wzorów uchwalania na tingach (pierwowzorach parlamentów) obowiązujących powszechnie norm. Z badałam rozwój szkolnictwa ludowego i powszechności piśmiennictwa, przedstawiłam również rozwój pierwotny prawa, więziennictwa, ale i skandynawskiej filozoficznej szkoły realizmu prawnego. Trudno bowiem ograniczyć się do stwierdzenia, że współczesne więziennictwo skandynawskie to efekt państwa dobrobytu. Nie tylko dlatego, że skądinąd wiadomo, iż polityka niechętna uwięzieniu istniała już dużo wcześniej, gdy państwa skandynawskie doświadczały niedostatku. Trudno i z tego powodu, że nie daje to odpowiedzi na pytanie o warunki, które doprowadziły do powstania państwa dobrobytu ze swoistym systemem penitencjarnym. Ani bogactwo Stanów Zjednoczonych, ani socjalizm w wydaniu środkowoeuropejskim nie przyniosły wzorów i wrażliwości obecnych w Skandynawii. Stąd konieczne stało się, by sięgnąć do korzeni instytucji więzienia oraz zrębów państwowości. Ważne było uwzględnienie warstwy obyczajowej, by spojrzeć na skandynawskie systemy penitencjarne przez pryzmat panującej tam religii, przemian w dziedzinie edukacji, specyfiki administracji państwowej i ukształtowanych tam dominujących filozoficznych prądów myślenia, które wywarły wpływ na prawo i krystalizowanie skandynawskich systemów penitencjarnych.

Kolejne cztery rozdziały (8–11) przybliżają specyfikę systemu penitencjarnego każdego z państw skandynawskich: Szwecji, Danii, Norwegii i Finlandii. Przedstawiają dane ogólne o systemie i ilustrują praktyczny sposób realizacji zasad normalizacji. W przypadku Norwegii i Danii na tle obowiązujących przepisów zaprezentowano konkretne przykłady rozwiązań penitencjarnych w zakładach otwartych i zamkniętych. W rozdziale poświęconym duńskiemu systemowi penitencjarnemu bliżej opisano zakłady w Herstedvester i Ringe. To wizytówki systemu penitencjarnego i dlatego zasługiwały na pogłębioną analizę. Rozdział poświęcony Finlandii ilustruje proces przemian penitencjarnych założonych

w fińskiej polityce kryminalnej i karnej. Rozdział poświęcony Szwecji nieco różni się od pozostałych tym, że w miejsce opisu konkretnego zakładu w końcowej części skupia się na prezentacji instytucji elektronicznego monitoringu. Wcześniej zaś, prezentując przepisy dotyczące wykonania kary, analizuje się je pod kątem przeciwdziałania prizonizacji zgodnie z porządkiem analizy zjawiska przeprowadzonej w rozdziale poświęconym polityce penitencjarnej. Te cztery rozdziały są zbudowane tak, by wskazać zarówno na cechy wspólne, jak i odrębne w wykonaniu kar w państwach skandynawskich oraz naświetlić różne aspekty tego, co nazywa się normalizacją wykonania kary pozbawienia wolności. Nie ograniczono się tu do przepisów krajowych, ale zaprezentowano je na tle obowiązujących od 11 stycznia 2006 Europejskich Reguł Więziennych Rady Europy (ERW-2006).

Ostatni rozdział podsumowuje zgromadzoną w pracy wiedzę. Analizuje, jaka jest przydatność doświadczeń skandynawskich poza Skandynawią, ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

Mam nadzieję, że praca przybliży polskim czytelnikom zagadnienia skandynawskiej penitencjarystyki i jednocześnie będzie przyczynkiem do debaty nad racjonalną polityką kryminalną, karną i penitencjarną w Polsce.

Rozdział 2

Instytucje symbolizujące skandynawską wspólnotę i współpracę w zakresie polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej

2.1. Kraje skandynawskie – idea panskandynawizmu

Richard Hill w drugim wydaniu swojej cieszącej się popularnością książce *My Europejczycy* przyznał, że zarzucono mu niewybaczalny grzech, gdy w pierwszym wydaniu objął wspólnym tytułem „Kraje skandynawskie” Norwegów, Szwedów, Duńczyków i Finów. Zrobił tak, gdyż nie czuł się na siłach dokonać między nimi jasnego rozróżnienia. W drugim wydaniu naprawił błąd, mając przeświadczenie, że jest to ryzykowne przedsięwzięcie – nadal bowiem ani nie miał pewności, od kogo zacząć, ani nie do końca był przekonany, czy zauważalne różnice uzasadniają cztery zamiast jednego rozdziału¹. Mając świadomość różnic i podobieństw systemów penitencjarnych w każdym z państw skandynawskich, należy wskazać na podobieństwa instytucji odpowiadających za politykę kryminalną, karną i penitencjarną w tych krajach.

W latach trzydziestych XIX wieku zapoczątkowany został panskandynawizm – ruch polityczny i kulturowy zmierzający do zacieśnienia współpracy państw skandynawskich, a w perspektywie do ich zjednoczenia. Odwoływał się on do wspólnoty pochodzenia, bliskości języków oraz długich okresów zjednoczenia politycznego i wzajemnej zależności. Rozwinął się w związku z konfliktem politycznym Danii z Niemcami i Prusami o prawo do Szlezewiku i Holsztynu i był wyrazem poparcia Szwecji i Norwegii dla Danii. Brak wsparcia Danii w trakcie agresji na nią Prus i Austrii oznaczał kres pierwotnej idei panskandynawizmu.

Kraje skandynawskie kontynuowały współpracę kulturalną, gospodarczą i polityczną, podkreślając neutralność każdego z państw. Widocznym powrotem do idei panskandynawizmu jako zbliżenia społeczeństw i ich integracji gospodarczej i politycznej stała się utworzona w 1952 roku Rada Nordycka.

¹ R. Hill, *My Europejczycy*, Jacek Santorski & Co, Warszawa 2004, s. 210.

2.2. Rada Nordycka

Rada Nordycka, zwana też Radą Północną, stanowiła od 1952 roku forum współpracy i konsultacji Parlamentów i rządów Danii, Islandii, Norwegii i Szwecji, a od 1955 roku także Finlandii. W 1970 roku do Rady dołączyły, posiadające autonomię, Wyspy Alandzkie (Finlandia) oraz Wyspy Owcze (Dania), a w 1984 roku Grenlandia – autonomiczne terytorium Danii. Rada jako forum współpracy międzyparlamentarnej mogła przedstawiać, praktycznie bez ograniczeń, rekomendację rządów państw członkowskich we wszystkich sektorach polityki państwa.

W 1962 roku w Helsinkach został przyjęty traktat kodyfikujący zasady współpracy (wielokrotnie dopracowywany). Stanowi on swego rodzaju „konstytucję nordycką”. Upłynęło wiele lat, zanim określono formalny statut powołanej instytucji. Jest to dobry przykład niechęci państw nordyckich do nadmiernej biurokracji i ostrożności w budowaniu wspólnych instytucji. Doroczne sesje Rady odbywały się kolejno w stolicach państw członkowskich z udziałem 87 corocznie delegowanych parlamentarzystów z pięciu państw członkowskich oraz trzech terytoriów autonomicznych (Wyspy Alandzkie, Wyspy Owcze, Grenlandia). Rada przygotowuje zalecenia dla rządów we wszystkich dziedzinach, z wyjątkiem polityki zagranicznej i obrony państwa. Zalecenia te nie mają charakteru wiążącego, ale są w dużej mierze wypełniane. Prowadzi to do tzw. małej integracji, która obejmuje wspólny rynek, opiekę socjalną, koordynację komunikacji i łączności. Wpływa także na ujednoczenie w wielu dziedzinach ustawodawstwa, nie wyłączając ustawodawstwa karnego i praktyki penitencjarnej². Podstawową zasadą współpracy jest *nordisk nytta* – zasada działania na korzyść państw skandynawskich. Wypływają z niej:

- zasada efektywności; podejmowana współpraca zastępuje działania na poziomie narodowym, jeśli na poziomie międzynarodowym rokuje lepsze wyniki;
- zasada dążenia do kultywowania skandynawskiej solidarności;
- zasada konkurencyjności nastawiona na podnoszenie wartości i znaczenia nordyckiego profesjonalizmu.

Jedną z konsekwencji powołania Rady Nordyckiej było utworzenie instytucji zorientowanych na ujednoczenie polityk i praktyk karnych. W niektórych przypadkach oznaczało to kontynuację już dużo wcześniej istniejącej współpracy (np. profesjonalne pisma poświęcone problemom penitencjarnym).

² W lutym 1995 na 46 sesji Rady Nordyckiej podzielono współpracę na trzy filary: filar nordycki – obejmujący kraje skandynawskie; filar wewnątrz-nordycki z obszarami przyległymi (trzema krajami bałtyckimi, północno-zachodnią Rosją i regionem arktycznym; tu przy okazji organizowanych spotkań zapraszana jest również Polska) oraz filar europejski – obejmujący współpracę w ramach Unii Europejskiej.

2.3. Nordycka Komisja Prawa Karnego

Wypracowanie wspólnej polityki społecznej było od początku jednym z priorytetów Rady Nordyckiej. W 1960 roku powołano do życia Nordycką Komisję Prawa Karnego, a w 1962 roku Skandynawską Radę Badań Kryminologicznych (Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi). Ośrodek ten zajmuje się wymianą informacji o tematyce i wynikach prowadzonych badań; finansuje też wspólnie podejmowane badania kryminologiczne.

Nordycka Komisja Prawa Karnego była w latach 1960–1984 usytuowana przy Ministerstwach Sprawiedliwości. Jej zadaniem były prace nad harmonizacją prawa karnego. Efektem prac są wspólnie przyjęte zasady postępowania z obywatelami państw skandynawskich przed którymkolwiek ze skandynawskich sądów. Porozumienie Nordyckie z 1962 roku w art. 5 stanowiło, że strony powinny wspólnie dążyć do wprowadzenia odpowiednio jednolitych przepisów prawa karnego i jednolitych przewidzianych za dane przestępstwa sankcji³. Zapewniało to równe traktowanie obywateli bez względu na miejsce pochodzenia i miejsce pociągnięcia do odpowiedzialności. Prace Komisji wpłynęły na znaczny stopień ujednolicenia odpowiedzialności karnej w państwach skandynawskich⁴. Podobnie działo się z wytyczaniem na poziomie Ministrów Sprawiedliwości bieżącej polityki karnej. Nie oznaczało to rezygnacji z prawa do odrębnych rozwiązań. Również w okresie gdy istniał Komitet Nordycki ds. Ujednolicania Prawa, kraje te zachowywały swoją odrębność.

Erlendur Baldursson, dyrektor administracji więziennej w Islandii, stwierdził, że skandynawskie społeczeństwa podobnie reagują na różne formy naruszenia prawa. Dziś trudno już rozstrzygnąć, czy to wynik tradycji historycznej, czy współczesnych regularnych kontaktów na szczeblu Ministrów Sprawiedliwości, dyrektorów administracji więziennej, polityków, kuratorów, prokuratorów, policjantów, sędziów. Jest faktem, że trudno sobie wyobrazić wprowadzenie nowej sankcji czy innowacji penitencjarnej bez skonsultowania tego z pozostałymi państwami skandynawskimi i zbadania, co reszta Skandynawów o tym sądzi. Typowym tego przykładem było wprowadzenie ostatnio alternatywy dla kary więzienia w postaci prac na cele społeczne czy treningów umiejętności poznawczej dla więźniów we wszystkich, jedynie z wyjątkiem Islandii, zakładach karnych państw skandynawskich⁵.

Skandynawskie dążenie do harmonizacji ustawodawstwa i praktyki prawnokarnej zapoczątkowało wprowadzone w 1960 roku prawo o ekstradycji sprawców przestępstw w granicach państw skandynawskich. W 1963 roku wprowa-

³ R. Lahti, *Towards a Rational and Humane Criminal Policy Trends in Scandinavian Penal Thinking*, „Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention” 2000, vol. 1, s. 142.

⁴ H. Takala, *Nordic Cooperation in Criminal Policy and Crime Prevention*, „Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention” 2004, vol. 5, s. 132.

⁵ E. Baldursson, *Prisoners, Prisons and Punishment in Small Societies*, „Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention” 2000, vol. 1, s. 7.

dzono prawo umożliwiające wykonanie orzeczonej kary pozbawienia wolności w innym państwie skandynawskim niż państwo wydania wyroku. Był to istotny asumpt do ujednoczenia warunków odbywania kary pozbawienia wolności w państwach skandynawskich. Prowadzono również prace w kierunku ujednoczenia zakresu penalizacji zachowań oraz zbliżenia przepisów regulujących zasady orzekania i wykonywania warunkowego przedterminowego zwolnienia⁶.

W kolejnych dwóch dziesięcioleciach kooperacja przyniosła szereg wspólnych reform penitencjarnych i zmian w obowiązujących kodeksach karnych. Raporty dotyczące stanu prawa w państwach skandynawskich były podstawą zasadniczych reform prawa karnego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w Finlandii, Norwegii i Szwecji.

Program koordynacji polityki społecznej razem z polityką kryminalną, karną i penitencjarną realizowany poprzez kontakty i wspólne prace ministrów sprawiedliwości, departamentów penitencjarnych i rad legislacyjnych zmierzały do ujednoczenia praktyki penitencjarnej. Wspólnym priorytetem była realizacja kar w środowisku wolnym i świadome ograniczanie stosowania kary pozbawienia wolności.

Duży wpływ na kształt wprowadzanych zmian miała także działalność organizacji społecznych na rzecz reformy prawa karnego i humanizowania wykonania kary. Na jesieni 1966 w efekcie spotkania nazwanego później „Parlamentem złodziei”, które odbyło się w Strömsund, powstała pierwsza szwedzka organizacja zorientowana na reformy prawa karnego – Riksförbundet för Kriminalvårdens Humanisering (Narodowe Szwedzkie Stowarzyszenie na Rzecz Reform Penalnych), od której powstał skrót – KRUM. Organizacja skupia więźniów, byłych więźniów, funkcjonariuszy, naukowców, społeczników dążących do humanizacji prawa karnego.

Na wiosnę 1967 roku powołano analogiczną organizację w Danii – Foreningen for Human Kriminalpolitik – KRIM (Stowarzyszenie na rzecz Humanizacji Polityki Karnej), w listopadzie tego samego roku powstało fińskie stowarzyszenie KRIM – Föreningen för Fångar (Stowarzyszenie na rzecz Więźniów). W kolejnym roku utworzono w Norwegii KROM – Norsk Forening for Kriminalreform (Norweskie Stowarzyszenie na rzecz Reform Penalnych).

Na początku roku 1990 został rozwiązany komitet zajmujący się ujednoczaniem prawa. W tym czasie pojawiły się znaczne różnice w sposobie realizacji kar i środków probacyjnych i sprawiły, iż Skandynawowie zadali sobie pytanie, czy uzasadnione jest mówienie o wspólnych politykach karnych. Czy nie należałoby traktować tych państw oddzielnie?⁷

⁶ R. Lahti, *Current Trends in Criminal Policy in the Scandinavian Countries*, w: *Scandinavian Criminal Policy and Criminology 1980–1985*, ed. N. Bishop, Scandinavian Research Council for Criminology, Copenhagen 1985, s. 60.

⁷ B. Kyvsgaard, *Harmoni eller disharmoni mellem de Nordiske Lande* (Harmonia czy dysharmonia między państwami skandynawskimi), „Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” 2001, nr 2, s. 89–93.

Do wspólnego omawiania przemian w polityce państw skandynawskich skłaniają, zdaniem samych Skandynawów, podobieństwa występujące zwłaszcza w realizowanej polityce penitencjarnej. Raimo Lahti uważa, że o wspólnocie kryminalnej państw skandynawskich świadczy wspólna tradycja kulturowa, podobne podejście do problemów zapobiegania przestępczości i podobne wzorce kontroli społecznej⁸.

Państwa skandynawskie należą do rodziny państw europejskich. Wywodzą się z tych samych grecko-rzymskich korzeni. Podobnie podlegały ideologicznym i politycznym wpływom francuskiej epoki Oświecenia, a ich kodeksy karne jednak poddawane były wpływom francuskiego kodeksu karnego Napoleona z 1810 roku i niemieckiego Strafgesetzbuch z 1871. Nie inaczej było z praktyką penitencjarną. Pod koniec XIX wieku Skandynawia, jak i wiele innych państw Europy, była pod wpływem włoskiej kryminologii, a Lombroso miał tam wielu gorliwych naśladowców. Podobnie jak i inne państwa europejskie, państwa skandynawskie swoje „pierwsze prawdziwe” więzienia budowały na podstawie amerykańskich wzorów wypracowanych na modelu więzienia z Filadelfii.

Można dostrzec i różnice. Mówimy o krajach, które pomimo częściowo wspólnej historii są tak zdecydowanie różne jak Szwecja i Finlandia czy Norwegia i Dania. Współczesne kodeksy karne w państwach skandynawskich pochodzą z różnych okresów – fiński kodeks karny z 1889, norweski z 1902, duński z 1930, a szwedzki z 1962 roku. Różne daty powstania w sposób naturalny decydowały o odmiennych zadaniach wyznaczanych polityce karnej. Szwecja była pionierem terapeutycznego podejścia do więźnia, Finlandia nigdy na dobrą sprawę nie wprowadziła u siebie pełnego systemu terapii. Duńskie ustawodawstwo odnośnie do regulacji dotyczącej narkotyków zdecydowanie odbiega od restrykcyjnego podejścia Szwecji i Norwegii. Z kolei dla Duńczyków jest oczywiste, iż zakaz bigamii rozciąga się również na zarejestrowane pary homoseksualne⁹. Specjaliści od nauk politycznych, którzy poddali analizie Danię i Szwecję, dwa państwa postrzegane przez świat zewnętrzny jako bardzo do siebie zbliżone, wykazali, iż państwa te są zdecydowanie różne. Duński prawnik karnista i kryminolog Vagn Greve podkreśla, iż ich systemy prawne rozwijały się odmiennie już od początków XVIII wieku, a i wcześniej nie były jednolite¹⁰.

Policja w Norwegii i Danii ma uprawnienia nie tylko do prowadzenia dochodzenia i śledztwa, ale i do wnoszenia w określonych sprawach oskarżenia. Uprawnień tego typu nie ma policja ani w Szwecji, ani w Finlandii. Pomimo zastrzeżeń zgłaszanych w Szwecji, iż śledztwo i oskarżenie nie powinny być skupione w rękach policji, Duńczykom to nie przeszkadza. Uważają, iż poziom kul-

⁸ R. Lahti, *Om den Nordiska Kriminalpolitikens utveckling* (O rozwoju polityki karnej w państwach skandynawskich), „Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” 2000, nr 3, s. 177–178.

⁹ N. Alekseev, *Gei brak. Semeiny status odnopolnykh par w mezdunarodnom, nacionalnom i mestnom prawie*, Beck, Moskwa 2002, s. 55–64.

¹⁰ V. Greve, *Criminal Law in 21st Century*, w: *Legal Issues at the Dawn of the New Millennium*, ed. P. Blume, DJØF Publishing, Copenhagen 1999, s. 52.

tury i legalizmu duńskich policjantów chroni system przed nadużyciami, których obawiają się Szwedzi¹¹.

Nie tylko konkretne rozwiązania praktyczne są w krajach skandynawskich różne, także porównania statystyczne wskazują, jak trudno tam o jednolitość. Fiński profesor statystyki Veli Verkko spędził długie lata na studiach porównawczych. Jego plan wydawał się stosunkowo prosty – chciał porównać statystykę zabójstw w krajach skandynawskich. Trzeba pamiętać, że miał do dyspozycji najlepsze statystyki świata, gdyż za takie właśnie uchodzą skandynawskie statystyki, prowadzone w Szwecji i Finlandii nieprzerwanie od 1749 roku. Kiedy po latach pracy ośmielił się w 1937 roku opublikować porównanie statystyk zabójstw w Finlandii ze statystykami zabójstw w pozostałych państwach skandynawskich, określił to jako niebezpieczny hazard, ponieważ tak bardzo różniły się od siebie ustawowe opisy zjawisk, które we wszystkich państwach określano jako zabójstwa¹². Kiedy podobne doświadczenie próbowano przeprowadzić w latach sześćdziesiątych, badając tym razem przestępczość nieletnich, która wtedy budziła znacznie żywsze zainteresowanie niż przestępstwo zabójstwa, większość badaczy miała świadomość znikomej wartości źródłowej podjętych prac. Nie udało się bowiem znaleźć czynów, które nadawałyby się do porównania. Ani jeden czyn noszący tę samą nazwę we wszystkich czterech krajach nie był w żadnym z nich jednakowo zdefiniowany. Co więcej, dane otrzymywane z sądu i policji ukazywały, że podobne przepisy były różnie interpretowane i różnie stosowane. Wskazywało to na fakt, iż pomimo podobnych lub takich samych przepisów proceduralnych poziom ocen stosowanych w wymiarze sprawiedliwości był w każdym z porównywanych państw różny. Różny był też sposób dokonywania pomiarów i sporządzania statystyk¹³. Porównywanie więc statystyk czy to przestępczości w ogóle, czy konkretnej nazwy nadanej dla opisanego czynu karalnego jest zazwyczaj raczej ilustracją pewnego wyobrażenia o określonym zjawisku niż rzeczywistym jego odzwierciedleniem.

Inkeri Anttila podkreślała, iż błędem byłoby postrzeżenie skandynawskiego prawa karnego i skandynawskiej polityki karnej jako ponadnarodowej homogenicznej jedności¹⁴. W końcu mamy do czynienia z pięcioma (pamiętając o Islandii) różnymi państwami i częściowo różną tradycją zarówno prawną, jak i naukową w każdym z nich. Nie sposób pomijać znaczenia skandynawskich dyematów Verkki i jego następców.

Czy więc uzasadnione jest mówienie *en block* o polityce karnej państw skandynawskich? Czy też występujące odrębności to wykluczają? Występowanie w Skan-

¹¹ P. Kruize, *The Police as Public Prosecutor*, „Justitiële Verkenningen” 1999, vol. 25, no. 8.

¹² P. Törnudd, *Towards Crime Statistics Based on Damages*, w: *Facts, Values and Visions. Essays in Criminology and Crime Policy*, eds I. Anttila et al., National Research Institute of Legal Policy Publication, nr 138, Helsinki 1996, s. 41.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ I. Anttila, *Current Scandinavian Criminology and Crime Control*, Research Institute of Legal Policy, Helsinki 1974, s. 1.

dynamii różnic nie eliminuje możliwości dostrzegania powiązań między sposobem wypracowania i realizacji przyjmowanej polityki karnej. Przemawia też za tym wola tych państw, by takie pojęcie istniało i by w tym celu dążyć do ujednoczenia swoich polityk karnych. Powodem tego była nie tylko wspólna historia, wspólna tradycja prawna, podobne warunki ekonomiczne, społeczne, zbliżony rozwój kulturowy. Powodem była właśnie wyraźna wola polityczna, by do takiej harmonizacji doszło. Niemalże znaczenie w tym miał realizm polityczny i zrozumienie, iż prawo karne w bardzo ograniczonym stopniu nadaje się do rozwiązywania problemów społecznych¹⁵. Nie bez znaczenia jest wciąż obecna tendencja przedstawicieli państw skandynawskich do podkreślania odrębności ich państw w porównaniu z pozostałymi państwami europejskimi. Zwłaszcza polityka karna i kryminalna były traktowane jako jeden z wyznaczników owej odrębności. Stąd też kraje skandynawskie czyniły starania, aby zharmonizować zarówno swoje kodeksy karne, jak i politykę karną i penitencjarną¹⁶.

Wspólna jest również niezgoda samych Skandynawów na uznanie ich systemów penitencjarnych za idealne. Wyrazem tego był chociażby aktywny ruch abolicjonistyczny, jaki rozwinął się w Skandynawii na rzecz zniesienia instytucji więzienia¹⁷. Z czasem sięgnął jeszcze dalej – po hasła ucywilizowania procesu karnego i eliminacji systemu prawa karnego¹⁸. Wynika to niewątpliwie, ale i wpływa na podkreślany tu wielokrotnie wysoki stopień solidaryzmu społecznego¹⁹.

Za tym, by wspólnie omawiać skandynawskie polityki karne, przemawia fakt, że wyróżnikiem jest nie to, iż są to kraje o niewielkiej populacji ludności, lecz to, że mają specyficzną politykę kryminalną, karną i penitencjarną. Wyraźnie decyduje tu nie liczba obywateli, lecz obecny w Skandynawii świadomy umiar w stosowaniu kar, zwłaszcza kary pozbawienia wolności.

Dania, Szwecja i Norwegia mają porównywalną populację z Litwą, Estonią i Łotwą, z Gruzją, Armenią i Azerbejdżanem. Mają również porównywalną skalę przestępczości. Jednocześnie różnice w skali uwięzienia w tych państwach wskazują na zdecydowane rozbieżności w ich polityce karnej. Różnice te nie wynikają ani z wielkości, ani z liczby ludności tych państw. Są efektem refleksji i przestrzeni intelektualnej niezbędnej do rozważania podstawowych pytań o sens kary, sens wolności, sens kary pozbawienia wolności²⁰.

¹⁵ W. L. Selke, *A Comparison of Punishment System in Denmark and the United States*, „International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice” 1991, vol. 15, no. 2, s. 240.

¹⁶ R. Lahti, *Current Trends...*, s. 59–73.

¹⁷ M. Płatek, *Ruch abolicjonistyczny w Skandynawii – terażniejszość czy wizja przyszłości*, „Studia Iuridica” 1991, vol. XX, s. 84–91.

¹⁸ T. Mathiesen, *The Politics of Abolition. Essays in Political Action Theory*, „Scandinavian Studies in Criminology” 1974, vol. 4.

¹⁹ S. Saxonberg, *Model szwedzki ma się dobrze*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2004, nr 7, s. 13–33; M. Polakowski, *Retrenchment po szwedzku*. „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2004, nr 7, s. 34–52.

²⁰ N. Christie, *Straffens geografi* (Geografia penalna), „Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” 1997, nr 2, s. 89–103.

W państwach cierpiących na niemal chroniczne przeludnienie zakładów karnych i nadmiar niehumanitarnych praktyk pozbawienie wolności uchodzi za najlepszą metodę minimalizowania zła. Jest to nie tylko charakterystyczne dla wymienionych wyżej państw postsowieckich, ale i dla państwa wysoko rozwiniętej demokracji, jakim są Stany Zjednoczone Ameryki²¹. Do państw tych w ostatnim okresie zaczyna również zbliżać się Polska²². W zagonieniu, w zapędzeniu, w wyścigu zwycięstwem na mecie nie jest rozpoznanie realnych źródeł problemów, lecz wykazanie się liczbą skazanych na karę pozbawienia wolności.

2.4. Skandynawska Rada Badań Kryminologicznych

Współpraca skandynawska zaowocowała już w 1956 roku propozycją szwedzkiego Ministerstwa Sprawiedliwości, by utworzyć Skandynawski Kryminologiczny Instytut Badawczy. W 1962 roku na podstawie decyzji Ministrów Sprawiedliwości państw skandynawskich powstała Skandynawska Rada Badań Kryminologicznych.

Rada od początku stanowiła forum dyskusji na temat kierunków rozwoju polityki karnej i penitencjarnej. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych kryminologia praktycznie jeszcze nie istniała jako przedmiot nauczania na uczelniach skandynawskich. Rada tworzyła bazę dla badań kryminologicznych i ich naukowej analizy. Z czasem jej działalność doprowadziła nie tylko do uznania kryminologii za przedmiot nauczania na uczelniach wyższych, ale i do rozwoju badań kryminologicznych w ramach tych uczelni.

2.5. Skandynawskie periodyki prawa karnego, penitencjarnego i kryminologii

Wydawany przez Skandynawskie Stowarzyszenie Prawa Karnego (Nordisk Kriminalistforeninger) i Ośrodek Badań Kryminologicznych kwartalnik „Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” („Skandynawski Kwartalnik Prawa Karnego i Kryminologii”) został powołany do życia przez to Stowarzyszenie przed

²¹ N. Christie, *Crime Control as Industry*, Routledge, London 1994, s. 82–92; H. Weinstein, „Justice System is Broken”, *Lawyers Say*, „Los Angeles Times” z 24 czerwca 2004.

²² Liczba miejsc we wszystkich jednostkach penitencjarnych (więzieniach i aresztach) wynosi 69 335; 31 grudnia 2002 przebywało w nich 80 467 osadzonych. 35 000 czekało w kolejce do zakładu, a dokładniej mówiąc, nie zgłosiło się do zakładu karnego w celu wykonania kary. Ponad 5000 skazanych to osoby z wyrokami ponad 5 lat pozbawienia wolności. Dane Ministerstwa Sprawiedliwości za grudzień 2002.

ponad 90 laty. Artykuły ukazują się po norwesku, duńsku lub szwedzku. Ośrodek ten stanowił i nadal stanowi ważne forum publikacji badań i prowadzenia debaty kryminologicznej.

Skandynawska Rada Badań Kryminologicznych publikuje od 1965 roku, po angielsku, „Scandinavian Studies in Criminology”. Kolejne tomy prezentują dorobek skandynawskiej myśli kryminologicznej. Powszechna w Skandynawii znajomość angielskiego ułatwia porozumienie, pozwala na dalsze zespolenie nauki i praktyki związanej z szeroko pojętą problematyką prawa karnego także przez jej prezentację dla angielskojęzycznego odbiorcy.

Jeszcze dłuższe są skandynawskie kontakty na gruncie penitencjarnym. Już w 1878 roku z inicjatywy Frederika Stuckenberga, pierwszego redaktora naczelnego, zaczął wychodzić „Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen” („Skandynawski Kwartalnik Penitencjarny”), organ Skandynawskiego Stowarzyszenia Penitencjarnego (Nordisk Penitentiärföreningen – NTFF).

Zasadniczo wydawany w Danii, publikował prace autorów z całej Skandynawii. Założony rok później, z inicjatywy Franza von Liszta, A. Prinsa i G. A. Hamla Union Internationale de Droit Pénal jeszcze ściślej zacieśnił współpracę Skandynawów nie tylko w zakresie kryminologii, ale i wspólnych prac nad statystyką kryminalną. W pracy czerpali zarówno z własnych doświadczeń, jak i prac teoretycznych o reformach wprowadzanych jeszcze w XIX wieku²³.

Pod koniec lat siedemdziesiątych powstał w Szwecji specjalny dział zajmujący się porównawczą skandynawską statystyką kryminalną. Pierwsze spotkanie poświęcone tym zagadnieniom odbyło się w 1981 roku. Rok później Hanns Von Hofer opublikował skandynawską statystykę kryminalną za lata 1950–1980 i wydał tom poświęcony zmianom polityki kryminalnej w Skandynawii w tych samych latach²⁴. Dostęp do tych danych pozwala na perspektywę dobrze służącą wyważonej, racjonalnej polityce kryminalnej, karnej i penitencjarniej²⁵. Pozwala to również bardziej realnie oceniać czynniki wpływające na zmiany przestępczości, a tym samym na jej zapobieganie²⁶.

²³ P. Garde, *Dansk Kriminalistforening 1899–1999* (Stulecie Duńskiego Stowarzyszenia Karnego 1899–1999), „Sænummer af Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” („Specjalne Wydanie Tidsskrift for Kriminalvidenskab”), November 1999, s. 7–11.

²⁴ H. Von Hofer, *Nordisk Kriminalstatistik 1950–1980* (Norweska statystyka kryminalna 1950–1980), Nordisk Statistisk Sekretariat, Stockholm 1982.

²⁵ H. Von Hofer, *Crime and Punishment in Sweden: Historical Criminal Justice Statistics 1750–2000*, „Journal of Scandinavian Studies and Crime Prevention” 2003, vol. 4, s. 162–179; H. Von Hofer, H. Tham, *Theft in Sweden 1831–1998*, „Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention” 2000, vol. 1, s. 195–210.

²⁶ Uwaga, jaką przywiązuje się do odnotowywania wszystkich zgłoszeń napływających do policji, prowadzi niekiedy do zabawnych zdarzeń. Drobiazgowość sprawia, że Szwecja uchodzi za państwo, w którym wśród wszystkich państw Unii Europejskiej popełnianych jest najwięcej przestępstw. Przestępstw zabójstwa zgłoszonych w Szwecji jest dwa razy więcej niż ofiar zabójstw. Patrz H. Takala, *Nordic Cooperation...*, s. 133.

2.6. Skandynawskie Rady Zapobiegania Przepęczności

Wszystkie kraje skandynawskie, z wyjątkiem Islandii, mają krajowe Rady Zapobiegania Przepęczności. Duńska Rada (Det Kriminalpræventive Råd; www.dkr.dk) powstała w 1971 roku. Szwedzka Rada (Brottsförebyggande Rådet – BRÅ; www.bra.se) utworzona została w 1980 roku. Norweska Rada (Det Kriminalitetsforebyggende Råd – KRÅD; www.krad.dep.no) powstała w roku 1980, a najmłodsza fińska (Rikoksantorjuntaneuvosto; www.rikoksantorjunta.fi) w 1989.

Dania i Szwecja uważane są za pionierów w wysiłkach na rzecz zapobiegania przepęczności. Wyprzedza je jedynie Anglia ze Stałym Komitetem ds. Zapobiegania Przepęczności utworzonym w 1966 roku. Powołanie Komitetu nie jest jednoznaczne z rozwiązaniem problemu. Znaczenie, jakie przywiązuje się do tych instytucji w Skandynawii, nie bierze się z samego faktu ich istnienia. Rady w swoim działaniu podtrzymują konsekwentną linię zorientowaną na minimalizowanie społecznych kosztów przepęczności. Przykładem tego jest praca, jaką poprzedziło stworzenie norweskiej Rady. Asumptem do jej powstania był raport na temat trendów i przyczyn przepęczności oraz proponowanych kierunków zmian w polityce państwa (*Om kriminalpolitikken 1977–78* – Raport na temat polityki kryminalnej). W raporcie bezpośrednio nawiązano do efektów prac Rad szwedzkiej i duńskiej. Rada szwedzka i duńska powstały w związku z wykazanim w statystyce wzrostem przepęczności, natomiast powołanie do życia Rady fińskiej miało niewiele wspólnego ze statystyką przepęczności. Zadecydował przykład pozostałych państw i zalecenie z 1987 roku Rady Europy, do której Finlandia aplikowała, aby tworzyć taką instytucję. Szwedzka Rada, która w 1988 roku przekształciła się w niezależny instytut, ma na swoim koncie bogaty dorobek badań i publikacji kryminologicznych. Badania kryminologiczne tradycyjnie robione są na uniwersytetach, z czasem utworzono więc na Uniwersytecie Sztokholmskim katedrę kryminologii. Wyniki badań prowadzonych w ramach BRÅ i badań uniwersyteckich są nadal brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji w zakresie bieżącej polityki karnej.

Pomimo zróżnicowanej w każdym z krajów działalności Rad, podtrzymują one wzajemne kontakty. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych, w celu lepszej koordynacji kryminologicznych prac badawczych, zorganizowano wspólny sekretariat. Z tego okresu pochodzą wspólne publikacje: *Crime Prevention in the Nordic Context – The Nordic Model* (wydane po raz pierwszy w 1996 roku przez BRÅ), prezentujące owoce prac Rad. Dominuje w nich pogląd, że podejmowane działania powinny zmierzać raczej do zapobiegania przepęczności niż do karania oraz że kara pozbawienia wolności – jako zasadniczo szkodliwa dla jednostki i dla społeczeństwa – powinna być ograniczona do przypadków, gdy izolacja jest niezbędna, a żadna inna kara nie wchodzi w grę²⁷.

²⁷ Warto zauważyć, że to samo odzwierciedla również przepis art. 58 polskiego k.k. z 1997 r.

Dokumentacja współpracy znajduje się w sprawozdaniach z konferencji z 1996 roku *Samarbeid om Kriminalitetsforebygging i Norden* (Współpraca w zakresie zapobiegania przemocności w krajach skandynawskich, Det Kriminalitetsforebyggende Råd, 1996). W 1999 roku wydano raport dotyczący zakresu i rozwoju współpracy, pod znanym tytułem *En Hånd – Fem Finfere* (Jedna ręka, pięć palców, Det Kriminalitetsforebyggende Råd, 1999).

Współpracę odzwierciedla też wydawany przez Rady i Scandinavian Research Council for Criminology periodyk. „Journal of Scandinavian Studies on Criminology and Crime Prevention”, podobnie jak *Skandynawska bibliografia kryminologiczna* (*Nordiska Samarbetsrådet för kriminologi*; www.nsfk.org) dają wszechstronny wgląd w bieżący stan prac i współpracy kryminologiczno-prawnej w Skandynawii. Prezentowane są przykłady konkretnych rozwiązań i ich recepcja w innych państwach skandynawskich. Najwięcej innowacji pochodzi z Danii i Szwecji. Finlandia czerpie przede wszystkim z doświadczeń szwedzkich, podczas gdy Norwegia i Islandia są raczej skłonne do korzystania z rozwiązań sprawdzonych w Danii. Szwecja przoduje w badaniach, Dania w budowaniu bezpiecznego środowiska lokalnego²⁸.

Próba ustalenia, które państwo wprowadziło konkretne rozwiązanie, jest trudna i nieco sztuczna, ponieważ Skandynawowie przemieszczają się, przenosząc doświadczenie, wiedzę i pomysły. Powszechnie przyjęty w Skandynawii system zapobiegania agresji wśród uczniów w szkołach został opracowany przez Szweda Larsa Olweusa, który zainicjował go, pracując w szkołach w Bergen, w Norwegii. Duński system planowania urbanistyki miasta z myślą o zapobieganiu przemocności wypracowany został w kooperacji między uniwersytetem duńskim i szwedzkim. Na projekt w Danii zaś istotny wpływ miał Szwed pracujący w Danii, Bo Grönlund.

Grönlund, architekt i planista, zwrócił uwagę, że zapobieganie przemocności to koncepcja szeroka, która swym zasięgiem obejmuje nie tylko prawo i jego stosowanie, ale także politykę edukacyjną i politykę społeczną, która z myślą o zapobieganiu przemocności organizuje przestrzeń społeczną. Najlepszy efekt możliwy jest do osiągnięcia wtedy, gdy nie ograniczamy się do technicznych gadżetów w wyposażeniu domów, samochodów i policji, ale gdy również przez sposób planowania przestrzeni społecznej stwarzamy warunki dla „otwartego społeczeństwa”²⁹. W praktyce przekłada się to m.in. na planowanie centrów miast szeroko dostępnych dla pieszych i rowerzystów, z dobrze pomyślaną infrastrukturą dla kultury, rekreacji, wielu ludzkich i sąsiedzkich kontaktów. Dobro Le Corbusiera, Bauhausu, doświadczenia takich architektów, jak Aldo

Przepis ten statuuje prymat kar wolnościowych. Różnica zawiera się jednak w tym, że w Skandynawii zasady wypracowane przez Radę znajdują odzwierciedlenie w linii orzecznictwa i praktyki wykonania kar.

²⁸ H. Takala, *Nordic Cooperation...*, s. 137.

²⁹ B. Grönlund, *On Crime Prevention through Urban Design*, wykład na seminarium: *Towards the Humane City for the 21st Century*, Sztokholm, 28 września 2000.